

Lanyha socialis politika – terjeszkedő socialismus.¹⁾

Írta: GAAL JENŐ.

Mi sem jellemzi jobban korunk művelt társadalmainak életét, mint az ellentétek éles harcza. Két évtizede múlt annak, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava világgá bocsátásának századik évfordulóját megéltük. Annak szárnyra kelte óta soha sem támadt több igény és határozottabb követelődés azoknak végre valahára már tényleg bekövetkezendő megvalósítása iránt, mint éppen napjainkban. Pedig az erre irányult – látszólag sikeres – törekvésekben ugyancsak nem volt hiány.

Sok vér folyt a népszabadságért. Melegszívű nagy elmék is számtalan rendszert gondoltak ki az elérhető társadalmi egyenlőség megközelítése vésett. A testvériséget is folyton ajkaikon viselték s becsületes lelkek – igaz csak elszigetelten – megvalósítani is törekedtek azt mindenütt. Ennek ellenére e kérdések, mintha csupán ábrándképek lennének, legnagyobbbészrt jámbor óhajoknak, legfelebb megoldandó igen nehéz problémáknak tekintetnek.

Már pedig ma nem a mindent lenyűgöző politikai reactio, nem is az absolutismus uralkodik. Hiszen az általános, egyenlő, titkos választójog ment keresztül a fennállott szent szövetség két államában, Németország és Ausztriában s Oroszországban is – igaz octroi alapján – de mégis alkotmányos nemzetképvisélet működik. Ezt Törökországban is be kellett hozni, s valószínűleg közel az idő, midőn Írország is megkapja azt. A távol keleten pedig még a chinai császárság is köztársasággá alakult át, amely államforma már több, mint négy év-

¹⁾ Ez az értekezés a Magyar Társadalomtudományi Egyesület folyó évi április hó 28-án tartott közgyűlésén adatott elő.

tizede tartja magát az ilyen alkatok tekintetében nem igen állhatatos Franciaországban.

És a tömegek Európaszerte még mindig elnyomatásról panaszkodnak s epedve várják az urakodó osztályok nyűgeiből való kiszabadulás boldogító óráját s egy újabb, szerintök igazságosabb alapon nyugvó politikai és társadalmi rendszer által leendő megváltatásukat a kínoktól, melyek miatt állítólag annyira szenvednek.

Van nyomor ma is a világon, de sokkal kevesebb, mint bármikor, mióta az emberi nem történetét ismerjük. Van megalázó fenhéjazás, de az hasonlíthatlanul kisebb körű és fokú, mint csak a múlt századokban is. Az embert az ember kénytelen jobban megbecsülni, mint ezelőtt, ha szíve szerint nem tenné is. Aránylag kevés ember van a mások önkényének kiszolgáltata. Nem is ezek, hanem főleg a társadalmi egyenlőtlenség szemlélete az a vörös posztó, mely felingerli a tömegeket. A milliók folyton nem sorsosaikéhoz a múltban, hanem a politikailag s társadalmi és vagyoni állásra nézve mai elsőkéhez mérik a maguk sorsát s az ellentétnek e részben való színről színre látása háborítja fel emberi méltóságuk megerősödött érzetét. Ez a felháborodás pedig nem marad, mint hajdan, az érzelmi világ körében, hanem a tettek, a határozatos védekezés, sőt támadás terén érvényesül.

Az alsóbb, szélesebb társadalmi rétegek mindkét irányban nagy sikereket érnek el és győznek. De így sem az egyenlőség következik be, hanem csupán az ellenkező egyenlőtlenség. A szabadon szervezkedő tömegek sok esetben cserélik fel a kizsákmányolónak bevádolt vállalat és tőke állítólagos zsarnokságát a testi – nem is képzett – munka egyoldalú uralmával, melynek általánosítása és állandósítása képezi törekvéseik bevallott főcélját.

Ennek folytán érthető, hogy a testvéri érzést még ott is, ahol hosszas buzgó ápolgatás következtében az már-már gyökeret vert, a kölcsönös elhidegülés és az ádáz gyűlölködés váltja fel. És ez a jelenség nem szorítkozik csupán az osztályok közötti viszonyra. Még a culturában leghaladottabb fajrokon nemzetek is veszélyesen irigykednek egymásra. S előfordult az is, hogy az újkori culturának bölcsőjét ringató, s később annak emlőjén megerősödött nemzet orvul támad meg

egy kevésbé művelt másikat, főleg azért, mert nála kevésbé van felfegyverkezve. S mindez a széles körökben nagy intézmények, sőt később hadakozó fejedelmek által is fenn hirdetett világbéke nagyobb dicsőségére történik. Tehát az elvadás szelleme uralkodik mindenütt.

Honnan ez a sok éles ellenmondás a művelt világ köz- és társadalmi életében, melyek körében szükségképp a magánélet sem lehet sima folyású? Mi az oka az irányadó európai nagy nemzetek – különösen társadalmi – életében észlelhető görcsös vonaglásoknak? Honnan van az, hogy a köztársasági Franciaországban félig-meddig socialisták kormánya alatt a mindent felforgatni kívánó syndicalismus terjed s a munkásosztály a saját vezéreit is cserben hagyván, az értelmesebb elemeké helyett a hontagadó, durva anarchisták befolyása alá kerül?

Mi az oka annak, hogy a lehető legszélesebb rétegekre is kiterjesztett választójoggal dicsekvő s a legáldozatkészebb socialis politikát folytató Németbirodalomban a képviselőtestület legnagyobb pártja az értelmes emberek óriási többsége által megvalósíthatatlannak tartott programmai bíró socialdemokratákból áll?

Mi magyarázza meg azt, hogy a különben higgadt angol munkásosztály jelentékeny része példátlan méretű munkabeszüntetésre határozza el magát oly szabadelvű kormány uralma alatt, melynek több socialista tagja van, akiknek befolyása megtörte a büszke, gazdag és eleddig irányadó angol arisztokratia hatalmát, és akik éppen most hét és félmillió munkás javára óriási anyagi támogatást biztosító munkásjóléti intézményeket fogadtatnak el a törvényhozás által. És az a munkástömeg oly szívósságot tanúsított e bérharczában, hogy a törvényhozás szokatlan és a socialis politika terén korszakot alkotó, eddig – Ausztráliát kivéve – mindenütt, de leginkább Angliában lehetetlennek tartott közbelépése nélkül nemcsak a munkaadók nem tudtak volna vele megegyezni, hanem Anglia elsősége a világforgalomban, talán közbiztonsága, sőt egyszerű megélhetése is koczkán forgott volna?

Mi az oka annak, hogy a józanabb munkásvezetők befolyása ez alkalommal Angliában is csütörtököt mondott: s a már-már keserű ínséget szenvedő munkáselemek hajlandósága

felett is diadalt űlt a kegyetlenül dolgozó szakszervezetek praecisiója, midőn az a végletekig kész volt a hűrt feszíteni.

Én úgy látom, hogy az egyes országok viszonyainak nagy különfélesége mellett is e mozgalmaknak közös jellemvonásai vannak, melyeket a maguk helyén és idején tehát alaposan meg kell vizsgálni, most pedig, mert nem csupán a közvetlenül érdekelt nemzeteket érdeklik, hanem a socialis tüneményeknek egész világrészünkben kétségtelen rokonsága, folytán minket is igen közlelöl illetnek, hogy a felhozott jelenségek tömkelegében el ne tévedjünk, halmar hivatkoztam reájuk, legalább röviden érintenem okvetlenül szükség. Ez persze nem elegendő s csak a jelen pillanat és alkalom természetete által vélek csupán erre szorítkozhatni. Általában azt vallom, hogy jó lesz nekünk is, de különösen társadalmunk: közvetlen vagy közvetett irányításánál folyton szemünk előtt tartani e jelenségeket és múlhatatlanul szükséges azok mélyen fekvő valódi okaival tisztába jönnünk. Az én felfogásom szerint mindez ellentmondásoknak kettős oka van. Az első az őszinteség hiánya a jelzett bajokkal való megküzdés akarátában és a második: meg nem szívlelése a minden korok közállapotai bírálataként jelentkező socialismus tanulságainak. A jelzett káros ellentmondások rejtélyének nyitja ezekben keresendő. Az irányadó tényezők nagy többsége sehogy sem akarja megérteni azokat a mélyreható és széleskörű, magasrendű erkölcsi kötelességeket, melyek teljesítésének elmulasztása okozza az áldozatkész socialis politikának vázolt meddőségét. Ennek tulajdonítható, hogy az nem képes arra a hathatós és szabatos ellensúlyozásra, melyre az igen sok tekintetben igazolt, de sok irányban viszont tagadhatatlanul csak mesterségesen szított elégületlenség egyre tökélyesbülő szervezetével szemben annyira szükség volna.

Kevés oly nagyszerű, távolra és közlelre egyaránt mély és általános hatást gyakorló szervezetet ismer az emberiség fejlődésének története, mint a minő a római katholicus egyházé. E roppant egység nemcsak a lelki békének, hanem a saját uralmának biztosítására is van teremtvé. Oly lélektani szilárd alapokon nyugszik, melyeket megbolygatni még a saját túlzásai és visszaélései sem voltak képesek. Ennek folytán az összes keresztény felekezetek közt az idegen, különösen fél-

művelt elemek közt hódításra a legképesebbnek, sőt a protestáns főhatalom alatt álló társadalmakban is terjeszkedő erejűnek bizonyult. Ehhez fogható tartóssága és hatalmú egyetemes szervezet a görög-római-germán cultura körében eddig még nem létezett.

Most készül kialakulni egy másik, mely, ha más alapjellegű lenne is, amennyiben teljesen kiépülne, ahhoz hatásában sok tekintetben hasonlítana. Még nincs készen, az emberiség vajúdik még vele, de ha idejében nem eszmél valódi természetére, annak uralma alá fog kerülni, mely azután sokkal kevésbé lesz szelíd, mint az egyházé, mert lényé teljesen harcias, militáns elemekből állana.

Ez a világra szóló és egyre jobban elhatalmasodó szervezet: a socialdemokratia. Tanainak legnagyobb része tévedésen és tévesztésen alapszik, de a tömegek megvalósíthatatlan merész vágyainak teljesülését azokra, nézve plausibilis, megvesztegető módon ígéri. A meg nem értett, részben meg sem érthető hamis elméletekből annak révén egy magasbrendűnek tartott társadalmi kijelentés elbűvölő, testet-lelket fogva tartó új evangéliuma szövődik. Egy neme az anyagi boldogulás fanatismusának ragadta meg a merész ábrándozáshoz szokott milliók lelkületét. Oly hangulat ez, mely a socialdemokráciának óriási hatalmat ad, ha annak egységes szervezete valóban és végleg kialakul, mikor azután világtörténeti jelentősége befejezett ténynyé fog válni. Tudom, hogy léteznek ennek természetes akadályai is. Azonban azt nem merem állítani, hogy ázik abszolút értékűek. Esetleg meggyengülhetnek legalább annyira, hogy mellettök a socialdemokratia szervezete még szabatosabban működővé és olyanná válhatik, hogy ellensúlyozása nehezebbé lesz és nagyobb áldozatokat követelend, vagy éppen gyökeres felfordulást fog maga után vonni, ha a vele eddig szerzett tapasztalatokon nem okulunk.

Már pedig az individualistikus felfogás túltengése oly nagy még ma is a művelt emberiség társadalmában, hogy a socialis érzés ott az égetően szükséges mértékben nem fejlődhetik ki. Ennek következménye azután, hogy a már is roppant anyagi segédeszközökkel dolgozó socialis politika sem elég hatályosan, sem elég praecisióval nem tudja ellensúlyozni. Hiányzik ebből egy nagy kellék, mely nélkül áldozatai mindig

meddők fognak maradni. Ez az elengedhetlen kellék pedig az igazi etikai felfogás és az igazság őszinte tisztelete.

Ennek csak néhány csattanós bizonyítékára hivatkozom. Hát vajjon őszinteség-e az, ha az államok kormányzata a nemzeti lét szívgyökereit támadja meg? Ha a tömegek testi egészségének és erkölcsiségének aláásása útján szerzi be a felséges hivatásához szükséges jövedelmek igen nagy részét? Őszinte eljárás-e az, ha az állam egyfelől népnevelő-gyógyító-, ápolóintézeteket állít fel, üldözi a bűntetteket, másfelől pedig nem szavakkal, de tetteivel az iszákosságot és a játékkedv élesztését állami érdekként óvja?

Őszinteség-e az, ha igazságos és pártatlan socialis politikát az állam a maga működése körében nem folytat, hanem ebbeli köteles gondoskodását pénzzel és a munkaadók pénzáldozatokra való kényszerítésével akarja pótolni? Őszinteség-e az, ha a társadalom vagyon, állás, műveltség tekintetében félébb osztályai nagy jövedelmeiknek csupán hulladékát és azt is felpanaszolva s kénytelen-kelletlen – mint mondani szokták – szentelik s nem lelkük javát adják a társadalmi szükségletek fedezetéül? Elemi tévedés rabjai akkor, midőn szem elől tévesztik, hogy a fejlődöttebb társadalomnak megfelelő mértékben haladó minden irányú szervezkedésre van szüksége, és hogy a művelt társadalomnak szelleme nem a külső viszonyok alakulása által rákényszerített, tehát csupán névleges, hanem a tudatos és valóban átértzett, a maga nevét így igazán megérdemlő társadalmi solidaritás.

Csak ennek általános hatása alatt működhetik a socialis politika oly szabatossággal, mely a socialdemokrata szervezetek praecisióját megbénítani képes.

Ennek igaz voltát bizonyítja mindaz, amit e részbenvilágszerte tapasztalunk az utóbbi időben. Németországnak nincs négymillió néhány százezer socialista választója, mint amennyi ilyen jelöltekre szavazott. Az elégedetlen szabadelvű polgári elem – a maga elkeseredésében és daczból – volt az, mely több mint felerészben járult a 110 socialista birodalmi képviselő megválasztásához. Itt azonban nemcsak ők, hanem azok is hibásak, akik elkeseredésüket a maguk önző-egyoldalúságával előidéztek.

A bizonyára bámulatos angol socialis érzés is mutat fel veszedelmes hézagokat.

A minap elsülyedt Amerikát járó óriási gőzös rémítő katasztróphája folytán nemcsak 1.500 utas vesztette el nyomorultan életét, hanem Southamptonban a hajó alsóbbrendű alkalmazottainak családtagjai 3.000-en maradtak gyámol, talán kenyér nélkül és csak azért, hogy a féktelen étvágyú tőke egy újabb világrecord által bőven gyümölcsöző reclameot szerezzen a maga – úgy látszik – kegyetlen vállalatának. Az említett megrendítő és magunkbaszállásra hangoló gyászos esemény egy pillanatra megvilágította azokat a sötét társadalmi mélységeket, melyekben az emberi nyomor még mindig buján tenyészik, amíg felette az apostoli teendőkre hivatott vállalkozók dőzsölve tombolnak.

Németországban nem régen a czukorgyárosok egyesületében tartottak egy tudományos felolvasást, melyben az ethika tanításának sokkal inkább való felkarolását szemtől-szembe merték ajánlani nekik, mondván, hogy a vállalkozó egy kicsit érezze magát nemzetgazdának is, azaz ne csupán a saját üzleti érdekeire legyen tekintettel. Egy angol consul hiteles adatokon nyugvó jelentése szerint a német nagyiparosok, akik bámulatosan gazdagszanak, a socialis terheket már csaknem elviselhetleneknek mondogatják, holott végső elemzésben azokat nem is ők, hanem a fogyasztó közönség viseli, midőn folyton dráguló áruikat megvásárolja.

És ha mindez kétségtelenül így van, földrészünk leghaladottabb, legműveltebb, legerkölcösebb és leghatalmasabb nemzeteinél, mit mondjunk mi, akik haladás, műveltség, erkölcs és hatalom tekintetében annyira a hátuk mögött kullogunk?

Társadalmunk forr, sőt forrong és nagy átalakuláson megy keresztül, de anélkül, hogy vezető emberei, vagy csak vezető gondolatai is lennének.

Az egyén, az osztályok, a felekezetek és a nemzetiségek Jogokat, előnyöket, befolyást, különállást, részben önállóságot es függetlenséget követelnek maguknak. A részek az egész rovására akarnak érvényesülni és boldogulni. A társadalmi nélkülözhetetlen egyetemlegesség csak öntudatlanul a részek akaratán kívül, sőt azok nagy ellenállása mellett fejlődik, ami kínos convulsiókat von maga után. Az egységes nemzeti fel-

fogás így nem tud kialakulni, mert az osztó igazságot minden elem a maga minél kizárólagosabb érdekei botorul lehetségesnek tartott megvalósulása szerint magyarázza.

Új erkölccsant és socialis ethikát hirdet szóval és tettel sok ember, aki egyáltalán nem áll erkölcsi alapon, mert erkölcsös csak az a tett, vagy hangulat lehet, mely általán alkalmazva, avagy elterjedve az egész nagy közösség, a nemzet boldogulására vezet. Ily körülmények közt szabad-e nekünk a társadalmi békés és fokozatos haladás tényezőivel szemben – nem ellenségesen, hanem csak egy pillanatra is közönyösen, könnyelműen, vagy éppen léhán viselkednünk? Nem az öngyilkosság biztos útja-e az, melyen itt – fájdalom – igen-igen sokan szórakozottan, gondatlanul járnak.

De minő felelősség terheli azokat is, akik ezt látják és semmit sem tesznek ellene?

E felelősségből egyesületünknek is kijutna a maga súlyos része, ha magasztos hivatásának nem igyekeznék becsületesen eleget tenni és el nem követne mindent, hogy ennek a szerencsétlen nemzetnek elsősorban életösztonét ébresztgesse.

Ehhez is nagy erőre, szívós kitartásra, vállvetett, fáradhatatlan munkára és bizony emberileg gyakran megmagyarázható kétkedései közben is önfeledt, teljes odaadásra van szüksége.

Miként a választmány jelentéséből méltóztatnak majd meggyőződni, az igazgatóság ebbeli kötelességeit nem tévesztette a múlt évben sem szeméi elől.

A rendelkezésére állott csekély anyagi erővel, a gyér szellemi s felette szűkösen jelentkező erkölcsi támogatással megtett minden tőle telhetőt. Egy határozott sikere azonban volt, egyesületünk működése t. i. társadalmunk tekintélyes köreiben visszhangra és elismerésre talált.

Ez az eredmény bátorításul szolgálhat mindnyájunknak a jövőben is.

Mi a nagy nemzeti problémákat közvetlenül még részben sem oldhatjuk meg, de azok megoldásának előkészítésében esetleg nagyobb hatással is résztvehetünk. Ennek elmulasztása bűn lenne, melylyel mi, akik az egyesület ügyeit ma intézzük, lelkiismeretünket nem akarjuk terhelni. Elsősorban az igazán socialis felfogás és érzés hathatós terjesztése a mi fel-

adatunk. Ezt mindazáltal eredményesen, különösen elszigetelve, nem szolgálhatják egyesek. Igyekezzünk azért valamennyien, igazgatóság, tisztviselők, választmány s az egyesületi tagok külön-külön és összesen minél több másoknak is megnyerésével ennek a szép s lélekemelő közhasznú feladatnak önzetlen, hű és kötelességszerű teljesítése által létjogosultságunkat és a saját tisztességünket, melynek tudata nélkül élni sem érdemes, minél inkább bebizonyítani.

E hó óhaj teljesülésének reményében nyitom meg egyesületünk ötödik rendes közgyűlését.

Ipari szövetkezetek Angliában.

Írta: SZÁSZ ZSOMBOR.

A múlt század vége s az azóta folyó évek állandó és folyton növekvő küzdelemben telnek munkás és munkaadó között. A tőke aránytalanul koncentrálódott, aránytalan hatalomhoz jutott, a munkás helyzete pedig annak mértékében rosszabodott s a mai industrialismusban a gazdag tőkessel a megélni alig bíró, kihasznált munkás áll szemben.

E helyzet súlyos és nagy veszélyekkel fenyeget. Próbál rajta segíteni állam és társadalom, beleszóltak az elméletek is. De törvényhozás, politikai pártok, társadalmi jótékonyág nem sokra mentek, mert munkájuk jobbára a szociális térre szorul, holott a baj gyökere a gazdasági rendszerben van. Törvényhozási intézkedéssel elérték azt, ahol legtöbbet értek el, hogy a munkás testi épsége és egészsége lehető védelemben részesül; ha beteg, kap orvost s ha meghal, koporsót; de azon a nagy aránytalanságon, amely tőke és munka között áll fenn, nem segítettek. Bérminimum, sliding scale biztosíthat tisztességes szegénységet, de a vállalatnak ura marad a tőke és szolgája a munkás. Szabadelvűség, szociális politika; trade unionismus félszázados erőlködése ellenére megvan az ellentét, a termelés minden ágában jelentkezik és strikeok és kizárások által mind nagyobb és súlyosabb veszteségeket okoz mindkettőnek.

E helyzeten egyáltalában nem változtat semmit a munkaadó személyének változása. Emberiessége sem. Akár magán-személy, akár az állam a munkaadó s akármilyen jól berendezett gyárban, ha a szokásos legmagasabb bér mellett dolgoztat is: a munkaviszony nem fog megjavulni.

Törvényhozás és társadalom állandó tévedésben van, amikor azt hiszi, hogy úgynevezett »szociális«, »munkásjóléti«

törvényekkel, intézményekkel, humanizmussal csak egy hajszállal is közelebb jutunk a gazdasági békéhez. Tiszta levegőnek, fürdőnek, betegség esetére való biztosításnak semmi köze a tőke és munka viszonyához. »Ha szükséges étkezőszoba a munkások számára, szükséges azért, hogy jobban étkezzenek, ez egyetlen jogosultsága az étkező helyiségnek; ha munkásfürdő és a nők számára munkaközben tizenöt percnyi mozgás szükséges, ennyi meg ennyi ember nagyobb tisztasága és fokozottabb testi jóléte igazolja az intézmény szükségét. De ennek fejében azt kívánni, hogy a munkások ne strikeoljanak, ne támadjanak föl a munkaadó önkénye ellen, mert előzékenységgel szemben hűséggel tartoznak: ez természetesen a dolog individuális és nem socialis megítélése.«¹⁾ Ezt egy amerikai író, JANE ADDAMS írja és tökéletesen igaza van. A munkaadó és munkás viszonyának e patrimonialis fölfogása miatt nem halad előre a gazdasági helyzet javulása. A vállalkozó s vele együtt a törvényhozás és társadalom azt hiszi, hogy philanthropikus intézkedésekkel meg van oldva a kérdés, holott a munkás gazdasági helyzete egy szemernyit sem változik, családja éppen úgy éhezik, vénségére éppen úgy szegényházra szorul, ha egyelőre mindennap megfürdik is es az utcasarok helyett étkezőszobában eszi meg ebédjét. A tévedés ott van, hogy a munkaadó csak arra érzi magát kötelezettnek, hogy a munkásnak megfizesse a munkáspiacon kialakuló bért, ezt is lehetőleg a minimumhoz közel. Amit ezen túl nyújt munkásának, azt már az emberiesség számlájára írja, olyan kötelezettséget pedig, hogy a munkásnak gazdasági helyzetén javítson, egyáltalában nem ismer.

A munkaviszonynak, a bér nagyságának és a munkás erkölcsi és socialis helyzetének alapja és irányítója azonban nem a *munkás egyéni* piaczi ára, hanem a *munka eredményének* piaczi ára. Ha a munkaadó és munkás viszonyát a munka piaczi árára és a vállalkozó philanthropikus érzéseire alapítjuk, ezzel egy negatívus momentumot foglalunk bele a munkaviszonyba: azt, hogy a munkásnak munkájában, a vállalat eredményességében semmi érdeke sincs. Ha ez így van, akkor, a mai nemzetgazdasági elvek

¹⁾ J. ADDAMS: Democracy and Social Ethics.

értelmében, a munkás érdeke csak az lehet, hogy saját ára, a munkáskereslet minél nagyobb legyen; nagyobb érdeke tehát, hogy falubelije kivándoroljanak és szomszédjai az egy-kére térjenek át, mint az, hogy a vállalat virágozzék s termelése nagy árakat érjen el. Ha a vállalat száz percenttel dolgozik is, az ő munkabére egy fillérrel sem nagyobb, ellenben, ha kevés a munkás, nagyobb a kereslet s nagyobb lesz a munkabér. Ennek értelmében minősítik a szociálisták, a maguk egyoldalú szempontjából logícusan, capitalisticus törekvésnek az egyke elleni küzdelmet.

Ezen mint előbb mondtam, nem segít semmiféle philanthropikus intézmény, sem bérminimum, sem nyolcz órai munkaidő. Egy dolog segít: érdekeltté kell tenni a munkást a vállalatban, érdekeltté kell lenni a munka eredményében. A munkást a mai gazdasági rendszerben munkájának *minősége*, a vállalat eredménye nem érdekkelheti, mert azaz ő helyzetére befolyással nincs. Legfőlebb, ha oly rosszul megy a vállalat, akkor megbukik. De ha része van a vállalatban, benne van tőkéje, ha a vállalat jövedelmének arányában nő, vagy csökken az ő jövedelme is, akkor azonnal megváltozik az egész munkaviszony. A vállalat jövedelmezősége a munka mennyiségétől és minőségétől függvén, a munkás érdekében fog állani, hogy mindkettőből a legtöbbet és legjobbat nyújtsa. Minél többet és minél jobban dolgozik, annál nagyobb a vállalat jövedelme s annál több saját keresete. Ez a jövedelem már nem a munkás-piacz áraitól, sem a munkaadó humánusságától nem fog függeni, amire a munkás nem támaszkodhatik, hanem a tőke és a munka által közösen előállított termék piaczi áráról, munkaadó és munkás érdeke összeolvad s ugyanarra a szintre emelkedik. A fizetett bérmunkás munkatárssá válik, társsá a vállalatban, érdekeltté a vállalat eredményében. A munkásviszony ilyen szervezése a társuláson, a szövetkezeti eszmén alapul.

Angliában már a múlt század elején megtörtént, hogy munkások összeálltak s közösen egy kis vállalatot alapítottak, de öntudatosan, céltudatosan először OWEN hirdette a szövetkezést s az ő hatása és vezetése alatt keletkeztek távol a nagy városoktól, gyári központoktól községek, vállalatok

a negyvenes évek végén, 1848-ban és 1850-ben, egy pár communisticus alapon.¹⁾ E vállalkozások megbuktak s később, ideálisan gondolkozó férfú, CHARLES KINGSLEY, THOMAS HUGHES, NEALE, LUDLOW, kezdték el ismét hirdetni a szövetkezést és segítettek elő szövetkezett ipari vállalkozásokat. Maguk a munkások' adták össze az egész tókéát, maguk szervezték, maguk igazgatták vállalatukat. Ezeknek sem volt jövője s mivel az angol jog akkor még nem ismerte a korlátolt felelősségen alapuló szövetkezeteket, a résztvevők nagyon súlyos tapasztalatokkal fizették meg úttörő próbálkozásukat.

Az idő azonban haladt. A munkások helyzete egyfelül mind súlyosabbá vált a capitalismussal szemben, másfelül a trade unionok, betegsegélyző társaságok, fogyasztási szövetkezetek mindinkább megismertették velük a szövetkezés erejét. 1862-ben az angol törvényhozás megalkotta a korlátolt felelősségen alapuló szövetkezetekről szóló törvényt s ez megadta a módot a fejlődésre.

A dolog még így is lassan haladt előre. Az első tizenöt-húsz évben, félve a múltak tapasztalataitól, alig egy pár szövetkezet alakult. A fogyasztási szövetkezetek ugyan szép eredményt értek el, de az emberek féltek, hogy a termelés és ipari vállalkozás terén nem fog beválni a szövetkezés. 1883-ban összesen tizenöt szövetkezeti vállalat dolgozott.

A következő évben a Derbyben tartott szövetkezeti congressus alkalmával egy társaság alakult, a következő hosszú: névvel: »Munkás társaság a szövetkezeti termelés előmozdítása céljából.« A társaság elnöke az eszme régi harczosa E. V. NEALE lett és megalakulása óta hatalmas munkásságot fejt ki: fölolvasásokat tart, szónokokat küld mindenfelé, lapot alapított és tart fön, tanácsot ad, szövetkezeteket szervez, tanít és nevel az eszme megértésére. Az eredmény azután meglelt. Mint említettem, 1883-ban volt tizenöt szövetkezet, 1893-ban hetvenhét, 1899-ben kilenczvenhét és 1909-ben száz-tizennégy.

¹⁾ Én itt nem szándékozom a szövetkezetek történetével részletesen foglalkozni. A WEBBEK és különösen HOLYOAK munkáit mindenki ismeri. Az ipari szövetkezetnek más országokban, különösen Franciaországban való fejlődéséről sem írok, bár megjegyzem, hogy a keresztény szocialisták tulajdonképpen onnan vették az eszmét.

E szövetkezetek szervezete nagyon különböző. Eredetileg azok voltak az ipari szövetkezetek mintái, ősei, amelyeket OWEN és a keresztény socialisták alapítottak. Vannak ilyenek ma is, persze, nagyobb tőkével, nagyobb üzlettel. Iparosok összeállanak, társaságot alakítanak, amelyben mindenikük részvénye erejéig felelős; maguk közül választanak igazgatóságot, intéző, felügyelő bizottságot, stb. Az alkalmazottak, akik maguk a részvénytulajdonosok, kapják az illető iparágban szokásos, legtöbbször igen jó béreket s a részvényesek, akik ugyanazok a munkások, kapnak befektetett tőkéjük után egy bizonyos, megállapított százalékot. E kettő; munkabér és tőkekamat, a munka és tőke haszna; ami ezen túl fönnmarad, az a tiszta nyereség, amit egyenlően fölosztanak munka és tőke között. Némely társaság ezt az összeget ismét tőkésíti és részvényenkint osztja fel a munkások között. Van olyan társaság is, amely arra a régi elvre helyezkedik, hogy a termelővel egyenlő részesei a gazdasági életnek a fogyasztók is és állandó fogyasztóit is tagjai sorába veszi és részleteti a nyereségben.

A legtöbb ma működő szövetkezet ilyen alapon alakult. Egyik legrégebb ilyen szövetkezet a walsalli lakatosok vállalata, a »*Walsall Locks and Cart Gear Ltd.*«, amely 1873-ban alakult s kizáróan munkásokból áll. Kezdetben kevesen voltak és csupán záratokat készítettek, de lassankint gyarapodtak, kiterjesztették az üzletet, ma már mindenféle lakatosmunkát végeznek s kivitelre is dolgoznak. A részvények mind a munkások tulajdonában vannak, saját maguk köréből választják az igazgatóságot s a részvények után 5-10% nyereséget fizetnek.

A következő számok mutatják a vállalat fejlődését (angol fontban):

	Részvénytőke	Üzlet	Nyereség
1884-ben	923	10.028	191
1894-ben	5.934	10.052	266
1904-ben	10.000	16.987	859
1909-ben	10.893	23.421	1.535
1910-ben	11.537	29.215	2.213

A 2 shilling osztalék egy font bér után, megfelel 10 százaléknak.

A ketteringi szabók szövetkezetében a termelést összekötötték az ország minden részében levő szövetkezeti boltokkal, amelyek a piacot nyújtják, s a munkások részvényein kívül, azok is hozzájárultak a vállalat tőkéjéhez. E vállalat előmenetelét a következő statisztika mutatja:

	Tőke	Üzlet	Nyereség	Bérek	Kifizetett Bér fontja után	osztalék Egészben
1894-ben	1.501	4.421	478	--	--	--
1897-ben	12.352	24.677	1.792	--	--	--
1902-ben	17.956	42.650	3.281	12.063	1 s. 6 d.	911
1905-ben	24.384	50.764	2.806	13.539	1 s. 1 d.	787
1908-ban	32.389	74.061	4.728	21.128	1 s. 5 d.	1 493
1910-ben	34.785	86.243	6.577	23.238	1 s. 6 d.	1.689

alatt 4.145 fontot, az »Anchor Boot and Shoe Scy.« ugyanannyi idő alatt 1.941 font osztalékot fizetett ki munkásainak a béreken kívül.

Az 1909. év végén az ipari szövetkezetek a következő képet mutatták:

	1888	1893	1908	1909
Szövetkezet	15	77	112	114
Tőke (fontokban)	103.436	619.153	1,941,112	2,024.374
Üzlet	160.751	1,115.842	4,214.524	4,529.975
Nyereség	9.031	55.387	182.663	201.701
Veszteség	114	2.112	7.607	7.480
Munkások osztaléka	—	8,225	24.262	25.673

Szövetkezetek legnagyobb számmal a szövő- és bőriparban és a nyomdászok között vannak¹⁾.

Ezek a munkások körében létrejött szövetkezetek az eredeti, egyszerűbb formák, melyek kisebb vállalatoknál és azután különösen a mezőgazdasági termelés körében fordulnak elő. Ezekből a vállalatokból eredetüknél fogva ki van küszöbölve a tőke és munka ellentétessége.

A mostani idők óriási iparvállalatai azonban ilyen módon nem jöhetnek létre. Lehetetlen, hogy a vállalatban résztvevő munkások maguk rendelkezhessenek a szükséges mennyiségű tőkével. S tulajdonképpen nem is új vállalatok alapítása a cél, hanem a már meglévők társadalmiasítása, a meglévőket kell valamiképpen erre az eredeti formára visszavinni.

¹⁾ Twenty-fifth Report of the Labour Co-partnership Association 1910.

A dolognak egyszerű módja az, hogy a tőke bebocsátja birodalmába a munkásokat is, még pedig, egy igen természetes és jogos eljárással. A tőke nem foglalja le magának az egész nyereséget, hanem megelégszik egy bizonyos, tisztességes haszonnal s a vállalatnak a tőke e hasznán és a munka bérén fölül maradó nyereségén megosztozik a munkásokkal.

Olyan egyszerű és természetes e dolog, hogy semmi magyarázatra nem szorul. Különben sem akarok itt a tőke és munkabér elméleti kérdéseivel foglalkozni.

A tiszta nyereségben különböző módon részesülhetnek a munkások: adhatja a munkaadó vállalati részvényekben, úgy hogy a munkás részvényessé és hovatovább nagyobb részvényesévé válik a vállalatnak s részvényei arányában élvezi a nyereség osztalékát; vagy kifizetheti a munkást *kézpénzben vagy részét kezelheti a munkás* betéte gyanánt, amely után az üzleti eredményhez mérten fizet kamatot, de a munkás bármikor rendelkezhetik tőkéje fölött. Vagy összeköthető mindkét mód hogy a munkás részvényessé is válik s amellet tőketulajdonos is lesz.

Természetesen a részvény tulajdonából kifolyóan, részvényeinek arányában befolyás illeti meg a munkást a vállalat intézésében is. Hogy ez milyen formában történik, azt az egyes vállalatok alapszabályai állapítják meg: esetleg a vállalat igazgatóságában és felügyelő-bizottságában kap helyet a munkások képviselője.

Mindezeket a részleteket, ahány vállalat ilyen szövetkezeti alapra helyezkedett, annyiféleképpen állapította meg. A legérdekesebb ilyen vállalkozás kétségtelenül a londoni *South Metropolitan Gas Company* vállalata, amelynek alaptőkéje több mint nyolcz millió font s csaknem hatezer munkást foglalkoztat. A társaságnak a nyolczvanas években rendkívül sok nehézsége volt munkásaival s már az a veszedelem fenyegette, hogy csak igen nagy veszteségek árán bírja magát fentartani, amikor 1889-ben SIR GEORGE LIVESEY életbeléptette a szövetkezeti rendszert. A Gázgyári Vállalat részvénytársaság és rendes részvényei után egy mozgó skála szerint fizeti az osztalékot, olyformán, hogy amint a gáz ára főlebb vagy alább száll, az osztalék kisebb vagy nagyobb lesz. A gáz standard ára 3 shilling 1 pennyben van megállapítva, amely

mellett a részvények osztaléka 4%, négy angol font s ez az osztalék a gáz árának minden pennyvel való változása esetén 2 shilling 8 pennyvel változik. Ha a gáz ára 3s., a dividenda 4 font 2s. 8d., ha a gáz ára például 2s. 6d.-re, tehát 7 pennyvel leszáll, a dividenda 4 font 18s. 8d. s így tovább. Viszont, ha a gáz ára 3s. Id. felül emelkednék, a 4 font osztalék pennynként 2s. 8d.-vel kevesebb lenne.

A munkásoknak azonban ebből az áringadozásból semmi hasznuk sem volt s bármennyire leszállt is a gáz ára és bármennyire fölment is az osztalék, az csak a fogyasztó és a tőke haszna maradt, amelyből a munkás ki volt zárva.

SIR GEORGE LIVESEY ezen akart segíteni, amikor az új rendszert kidolgozta, úgy hogy a vállalat hasznából a munkások is részesüljenek olyformán, hogy a tiszta nyereségből a fenti sliding scale szerint a gáz árának arányában bérükön felül annak bizonyos százalékát kapják.

A fokozatot a következő módon állapították meg:

Ha a gáz a standard 3s. Id. áron, vagy annál magasabbban van, akkor nincs osztalék.

Ha a gáz ára 3s. —d., az osztalék . . .	$\frac{3}{4}^0/0$
ha 2s. 11d., » . . .	$1\frac{1}{4}^0/0$
2s. 9d., » . . .	$3^0/0$
2s. 7d., » . . .	$4\frac{1}{2}^0/0$
2s. 5d., » . . .	$6^0/0$
2s. 1d., » . . .	$9^0/0$
2s. od., » . . .	$9\frac{3}{4}^0/0$

és így tovább.

E gáztársaságnak ez a próbálkozása egyik legérdekesebb lapja a szövetkezetek történetének, mert mutatja, hogy még ezelőtt húsz évvel is milyen kevésbé voltak tisztában az intézmény várható hatásával s miképpen tapogatóztak, hogy az óhajtott eredményt elérjék. Mikor 1889-ben a gyár igazgatósága följánlta a munkásoknak a nyereségből való részesedést, a munkaszerződésben a munkásnak köteleznie kellett magát, hogy legalább egy évig megmarad a társaság szolgálatában. A társaság azután a munkaszerződéseket az év különböző idejében különböző lejáratral kötötte meg a munkásokkal, hogy így az osztalék fejében munkásait különböző időig kösse le s lehetetlenné tegye, hogy egyszerre hagyják abba a munkát.

A gázgyári munkások szakszervezete, amint észrevette ezt a nem egészen őszinte eljárást, hatalmas agitációt kez-

dett e szerződések ellen s a vége egy nagy strike lett, amelyben a munkások teljes vereséget szenvedtek. A strikeoló munkásokat a gyár másokkal helyettesítette s a munkabeszüntetésben résztvevők csak kegyelemképpen érték el azt, hogy üresedés esetében a vállalat visszavette őket.

A helyzet azonban továbbra is feszült maradt. A munkások egyike, egy szervezett munkás kijelentette, hogy a legközelebbi alkalommal előzetes figyelmeztetés nélkül, egyik órától a másikra fognak sztrájkba menni s ennek következtében a gyár megtiltotta munkásainak, hogy a trade union tagjai legyenek s a szervezett munkásokat kizárással fenyegette. De ennek az összeütközésnek nem lett súlyosabb következménye. Az igazgatóság nem hajtotta végre a rendeletet s 1902-ben vissza is vonta. – Azóta a gyár munkássága és igazgatósága között teljes az egyetértés.

A munkások osztalékát a vállalat az első években készpénzben fizette s ez tulajdonképpen nem volt tőke szövetkezés, hanem csak nyereségrészesedés, nem »co-partnership«, hanem csak »profit-sharing.« 1894-ben azonban egy újrendszert honosított meg a vállalat. Az osztalék felét készpénzben kapja a munkás, illetve három százalékot kamatozó betétéül kezelik, amelyet hét napi fölmondás mellett bármikor kivehet. Másik felét tőkésítik s midőn egy részvény értékű összeg gyűl össze, (körülbelül 10 fontot ér ma egy részvény") egy részvényt kap érte s a munkás hovatovább annálynagyobb részvényesévé lesz a vállalatnak. Mindezt egy igazgatósági tagból, egy gyári hivatalnokból és gyári munkásból álló bizottság intézi.

Az osztalék 1889. óta meglehetősen ingadozott. Idézem az összes húsz évről, mert az egész számsor érdekes képet nyújt:

Év	Százalék	Kifizetett osztalék	Év	Százalék	Kifizetett osztalék
1890 . .	5	6.037	1901 . .	3 ³ / ₄	10.401
1891 . .	5	10.010	1902 . .	7 ¹ / ₂	25.679
1892 . .	3	6.145	1903 . .	7 ¹ / ₂	28.151
1893 . .	4	7.872	1904 . .	8 ¹ / ₄	33.696
1894 . .	6	11.785	1905 . .	9 ³ / ₄	42.648
1895 . .	6	12.892	1906 . .	9 ³ / ₄	43.962
1896 . .	7 ¹ / ₂	16.906	1907 . .	9 ³ / ₄	45.591
1897 . .	7 ¹ / ₂	18.000	1908 . .	7 ¹ / ₂	36.416
1898 . .	7 ¹ / ₂	18.207	1909 . .	7 ¹ / ₂	37.123
1899 . .	8 ¹ / ₄	21.374	1910 . .	8 ¹ / ₄	41.327
1900 . .	9	24.592			

1897-ben a társaság alapszabályát is módosították úgy, hogy a részvénytulajdonos munkások a vállalat igazgatóságába saját maguk közül három tagot választanak s ezen kívül egy állandó bizottságot szerveztek, amely az igazgató elnöklete alatt az igazgatóság és a munkások által választott huszonhat-huszonhat tagból áll s hivatása esetleges össze-ütközések elbírálása, socialis kérdések, újítások megvitatása, stb.¹⁾

Az utolsó években aztán teljes egyetértés volt munka és tőke között e vállalatban s példájára ma már huszonnyolcz gázgyár alakult ilyen szövetkezetté.

1910 év végén a nagyobb gyárak erre vonatkozó adatai a következők:

Vállalat	Ennyi éve lett szövetkezettő	Tőkéje	Osztalékban részesedő munkások száma	Az osztalék összege 1910-ben	A munkabér százaléka	Az osztalék összege a szövetkezettő alakulása óta	A munkások részvényeinek és beleteinek összege 1910 végén
South Metropolitan	21	*8,325.340	5.450	41.133	8 ¹ / ₄	505.676	401.138
South Suburban .	17	831.363	578	3.463	6 ¹ / ₂	36.914	36.069
Newport	11	336.337	142	364	3 ³ / ₄	3.917	4.791
Commercial	10	2,548.280	1.223	5.433	5	45.520	49.164
Chester	9	243.941	65	289	5	2.206	1.793
Wrexham	3	136.120	61	341	7 ¹ / ₂	931	480
Tottenham	2 ¹ / ₂	753.410	617	3.002	6	10.473	12.144
Croydon	2	693.921	514	1.405	3 ¹ / ₄	3.250	5.068
Bournemouth . . .	2	759.783	393	1.809	5 ¹ / ₂	3.417	4.856
Gas Light & Coke Co.	2	29,172.991	9.010	25.799	3 ¹ / ₄	64.482	70.310
Cardiff	1 ¹ / ₂	679.234	233	749	4	1.439	1.647
Ilford	1 ¹ / ₂	280.305	169	569	3 ¹ / ₂	844	1.034

* Mindenütt angol fontokban.

Az utolsó években a gázgyárakon kívül is sok vállalat honosította meg e rendszert.

Legrégibb a »J. T. and J. Taylor, Ltd.« posztógyár

¹⁾ South Metropolitan Gas Company Co-partnership Pass-took and Rules.

Batleyben. A kilenczvenes években Mr. T. C. Taylor egyedüli tulajdonosa lett a vállalatnak s 1896-ban fektette azt szövetkezeti alapra. A tőke 5%-án felül maradó tiszta hasznát a részvények és a munkások között egyenlő arányban osztja föl, de a munkások vállalati részvényeket kapnak s később e részvényeik osztalékában részesülnek. Mindazok a munkások, kik öt év óta dolgoznak a gyárban, kétszeres részvényt kapnak. Ma a gyár 1.400 munkása közül 1.040-nek körülbelül 50.000 font értékű részvénye van s 1910-ben 12½% volt a részvények osztaléka.

Az »*Armstrong, Whitworth and Co. Ltd.*« gépgyárban a munkásoknak 1901-ben 124.306 font, 1910-ben 237.852 font értékű részvényük volt. A »*Clarke, Nickolls and Combes Ltd.*« czég 1890-ben kezdett osztalékot adni munkásainak s az azóta eltelt huszonegy év alatt 158.775 fontot fizetett ki nekik. 1910-ben 84.000 font bért és 9.500 font osztalékot kaptak, ami több, mint a bér 10% ¹⁾.

Ezelőtt három évvel, 1909 nyarán vezette be e rendszert »*Lever Brothers Ltd.*« ismeretes port-sunlighti szappangyára, de egy más rendszer szerint, mint az eddigi vállalatok. A dolgot úgy kezdték, hogy a munkásoknak egyenesen részvényeket, partnership-certificates!, adtak. A vállalat nyereségéből előbb a rendes, törzs részvények kapnak öt százalékot, az ezen felül megmaradó tiszta hasznat pedig egyenlően elosztják a törzs- és a szövetkezetkezeti részvények között. A munkás-részvényeket 1901-ig visszahatólag adták, körülbelül a munkabér tíz százalékát véve alapul, úgy hogy amelyik munkás nyolcz évre visszamenőleg kapott bonust, csaknem egy évi bérének megfelelő összeget kapott. 303 munkás kapott 8 évre, 42 hét évre s a többiek kevesebb évre szóló részvényt. Az összes kiadott bonus értéke az első alkalommal 113.650 font, azaz csaknem három millió korona volt.

1909 július 26-ikán adta át a munkásoknak Mr. Lever a több milliónyi tőkét képviselő részvényt s kezét szorítva velük, így szólt: »Üdvözlöm, mint társamat a vállalatban.« S mindennek fejében csupán arra kötelezte a munkást, hogy »kötelessége teljesítése közben nem fogja pazarolni az időt,

¹⁾ Különböző vállalatok eredményét felsorolja a Labour Co-partnership Association 1910. évi 25-ik Reportja.

munkát és anyagot¹⁾: 1910-ben a munkások tíz százalékot kaptak, 19.728 font összegben s a kiadott részvények összege 214.982 fontra emelkedett.

Az összes ilyen alapon szervezett vállalatok között talán legérdekesebb a *Guild of Handicraft-czég* iparművészeti vállalat, amelyet C. R. Ashbee alapított és vezet, kivitt a nagyvárosból a vidékre s egészen communistikus alapon szervezett. Erről részletesen írtam volt egy-két évvel ezelőtt a Magyar Iparművészetben s azért itt most mellőzöm.

Mindezek után a nagy kérdés az, hogy megfelel-e ez az új rend a hozzá fűzött várakozásoknak? Javít-e a munkás helyzetén, javít-e tőke és munka viszonyán? A felelettel óvatosaak kell, hogy legyünk, mert tapasztalatunk még csak rövid időről van. Úgy vagyunk vele, mint egy súlyos betegség ellen föltaalált orvossággal, amelylyel még csak próbálkozunk. Egy néhány jellemző tény, néhány eredményt azonban megállapíthatunk.

E szövetkezeti mozgalom megindítója, mint bevezető soraimban mondtam, annak az igazságtalanságnak az érzése volt, amelyet a munkával szemben tanúsít a tőke. Ez megvan, ez tény, tisztában van vele a munkaadó, érzi a munkás, élő tanúságai ennek a munkásmozgalmak. A gázgyárosok szövetségének lapja egy cikkében ezt írja: »Trade Unionok és socialismus kezét fogtak s nyíltan ugyanazon cél felé indultak. Így egyesülve erők és vágyak, bizonyos, elkerülhetetlen, hogy a tőke és munka között mind nagyobb ne legyen az űr. Lehet, hogy néha van valami megalégedettség a föl-szinen; de mi van alatta? Az igazságtalanságnak éles, habár leplezett érzése. Mi az egyetlen orvosszer? Tőke és munka érdekének coordinálása, azonossá tétele, Mert végeredményében miben különbözik trade-unionismus, socialismus és szövetkezeti vállalat? Semmiben. Céljuk ugyanaz.²⁾ S a lap megállapítja, hogy míg előbb, a szövetkezetek első éveiben,^a munkások szakszervezete úton-útfélen beleszólt a munkaviszonyba, s volt módja, hogy beleszóljon, ma passiv szemlélővé lett s a munkásnak nincs szüksége a trade union védelmére.

¹⁾ The Co-partnership Trust in Lever Brothers Ltd.

²⁾ Journal of Gas Lighting, 1907. évi november hó 19.

Az új rend egy pár eredményét főlemlíthetem. Egy még tíz évvel ezelőtt összeállított kis kimutatás tanúsítja, hogy a szövetkezeti munkások bére általában 10-20, némelykor 30 százalékkal magasabb, mit más munkásoké s míg a nem-szövetkezeti munkások átlagos heti munkaideje 53 óra, addig a szövetkezetié 51.¹⁾ És, ami jellemző, megtörtént, hogy a newcastlei asztalos-szövetkezet 50 óra helyett 48 órai munkát ajánlt föl munkásainak s azok nem fogadták el.

Szövetkezeti műhelyekben a nők munkabére magasabb és inkább megközelíti a férfiakét, mint más gyárakban s férjes asszonyokat, különösen anyákat nem alkalmaznak, az eszme az lévén, hogy »a férfi bére oly nagy kell, hogy legyen, hogy családját fenn tudja tartani anélkül, hogy az asszony keresésre legyen utalva.«²⁾

De van mindennél fontosabb és érdekesebb dolog is. A South Metropolitan Gas Co. évi osztalékának idézet kimutatásában látható, hogy 1901-ben az azelőtti év 9%-os dividendája 3 és ½ százalékra esett le. Az igazgatóság nagyon aggódott a munkások magatartása miatt, midőn ezt közölnie kellett velük. S mi volt a munkások felelete? »Értjük, látjuk a dolgot; rajta leszünk, hogy az osztalék a jövőben újra nagyobb legyen.«³⁾

Ez nem az a felelet, amitől az igazgatóság félt. Nem más-e ennek a megelégedett munkásságnak az érzése, a hangulata, mint annak a tömegnek, amelyik – szemben a tőke húsz, harmincz százalékos hasznával – érezve a maga bérének csekélységét és igazságtalanságát, lázong? Nem fog-e az a munkás, amelyik tudja, hogy munkájának eredményéből munkájának értékéhez mért hasznot kap, jobban, többet, több munkakedvvel dolgozni? S nem ér-e emberi, erkölcsi, nemzeti szempontból többet egy megelégedett, kedvvel dolgozó munkáosztály, mint egy kiszipolyozott, szegénységgel küzdő tömeg? S nem ér-e egy többet gazdasági szempontból? »Nem ér-e egy szívesen, kedvvel dolgozó munkás öt percenttel többet, mint egy közönséges, kényszerülten dolgozó munkás?«

¹⁾ R. HALSTEAD: Variation of Wages in some Labour Co-partnership Workshops.

²⁾ Co-partnership, 1910 augusztusi száma.

³⁾ G. LIVESEY: Employers, Employed and Co-partnership, 46.

dezte SIR GEORGE LIVESEY egy munkaadótól, aki kétségeskedett a szövetkezeti vállalkozás practikus haszna fölött. »Öt percenttel?! Hússzal!« felelte az.

Még egy idézettel végzem, egy vállalkozó szavaival, hiszen ők, akik ez új rendet megteremtették, ismerik legjobban értékét és jelentőségét. MR. LEVER egy beszédében a munkaadókhoz fordulva így szólt: »Itt van ez a mi rendszerünk. Jót akar, ki kell, hogy próbáljuk. Azt hiszem, sokat ígér, mert szabadabb kezet enged a munkásnak, hogy tevésegeit kifejtse, fölemeli s jobb emberré teszi. Ez a célja. De a vállalkozón is könnyíteni fog. Társakkal dolgozni végtelenül jobb, mint bér munkásokkal s meg vagyok győződve róla, hogy sem a munkabér, sem a haszon nem lesz kisebb; de még ha csökkenne is, az, hogy a munkaadó megszabadult egy halom gondtól, aggodalmas időktől, többet ér, mint akár-mennyi pénz.«

A munkásokhoz pedig a következő szavakat intézte: »Itt van, felajánljuk, hogy osztozzál a nyereségben a tőkével, itt az alkalom, hogy megmutasd, ki vagy? Fogj kezet társaddal és tedd- meg a magadét. Segíts, hogy a vállalat biztos és haszna nagyobb legyen. Dolgozzál a munkaidő alatt, növeld a munka minőségét és mennyiségét. Gondozd eszközeidet és segíts kiirtani a dologtalanok és elégedetlenek gyomát. Ha jön idő, amikor nem tudunk osztalékot adni, szenvedni fogsz, de én is szenvedni fogok s te meg fogod tanulni, hogy mi az üzlet, milyen kockázatos, amit te éppen olyan jól kell, hogy tudj, mint én. Itt a szövetkezetünk: rajtad áll, hogy eredményes legyen.«¹⁾

Amióta e cikket írtam a co-partnership mozgalom mind nagyobb és nagyobb téren hódít. Ez évben már egy pár gyáros nyilatkozott, hogy e rendszert akarja vállalatában meghonosítani. A februáriusban lefolyt felirati vita alkalmával pedig a felsőházban LORD FURNESS, az alsó-házban pedig MR. PETŐ hívta föl a kormány figyelmét e mozgalomra, s amint most értesültem, az alsó házban több képviselő' indítványozni fogja, hogy a kormány e kérdés tanulmányozására parlamenti bizottságot küldjön ki.

A szerző.

„Társadalomtudományi” reformok a Jogtudomány és jogi oktatás terén.

Írta: KISS GÉZA.

Arról a mozgalomról, mely a jogtudományban és a jogalkalmazásban a »sociologiai« módszert sürgeti, e folyóiratban más alkalommal már megemlékeztem.¹⁾ Már akkor igyekeztem rámutatni egyfelől arra a határozatlanságra, mely e jelszó mögött rejlő reális tartalmat jellemzi, másfelől ama körülményre, hogy a »sociologia« igen gyakran nem más, mint socialpolitikai törekvések takarója, mely egyes agitatorius törekvéseknek akar tudományos szint kölcsönözni.

A jogtudomány és sociologia viszonyának *ebben az irányban* való tárgyalása nemcsak hogy nem szűnt meg, de egyre divatosabbá válik úgy a külföldi, valamint a hazai irodalomban és egyes társadalmi, valamint tudományos mozgalmakban. De, sajnos, nem abban a helyes, a tudományosságának és a dolog természetének megfelelő mederben, *mely* a társadalomtudomány megfigyeléseit a törvények szellemében és a jogtudomány lényegének sérelme nélkül igyekeznék érvényesíteni, hanem az említett agitatorius törekvések értelmében: a törvény erejének lazítása és socialpolitikai irányzatok propagálása útján. Még sajnosabb, hogy e mozgalmak és törekvések minálunk is oly körben jutnak szóhoz, mely nem is annyira a már képzett szakemberek tudományos vitatkozását, mint inkább a kezdő jogászoknak már *ab ovo* megkísérlett irányítását czélozza. Az a súlyos feladat, melyet a jogtanulónak a jogtudomány elvont és kezdetben oly száraznak tetsző

¹⁾ Lásd II. évf. (1909.) 627-643. és 736-755. o., III. évf. (1910.) 258-271. o.

alapelemeibe való bevezetése jelent, e mozgalmak révén még sokkal nehezebbé vált; az érdeklődés felkeltésének nagy munkáját most már nemcsak a stúdiumnak kezdetben idegenszerű volta, de a ma már éppen ezért nem is oly nagy »cupida legum iuventus« egy részének egyenesen magával hozott kedvezőtlen előítélete is gátolja. Ez egészen érthető: a szaktanulmányainak legkezdetén álló, minden irányban kiforratlan eszmékkal telített és minden radicalisabb törekvés iránt könnyen lelkesedő ifjú »tudományos« körben, szakemberektől hallja a jelenlegi jogtudományi methodus értéktelenségének, kóros és tudománytalan voltának emlegetését, radicalis reformok szükségességét, a jogtudománynak a társadalomtudomány által való pótlását és így tovább. Anélkül tehát, hogy reális, positiv ismereteket kapna, magával hozza azt a valóban nihilista szellemet, mely az egész jogtudomány teljes értéktelenségéről van meggyőződve, legalább is abban az alakban, melyet a főiskolán hallani és tanulni fog.

Midőn e kétségtelenül káros jelenségre, melyet nálunk bárki észlelhet, egyszerűen hivatkozom, sietek megjegyezni, hogy a következő fejtegetések egyedüli célja ezúttal tüzetesebben rámutatni arra a számos nagy és fontos szerepre, mely a törvénynek hű követése esetében, *intra legem*, a társadalomtudományi kutatásokra várapozik, anélkül, hogy *praeter*, vagy éppen *contra legem* kellene működnie. Szeretném az ellentétes álláspont híveinek az úgynevezett »modern sociologusoknak« figyelmét itten, e par excellence társadalomtudományi folyóirat hasábjain felhívni arra, hogy kellő methodikai beállítás mellett az ő észleleteik, melyeket a társadalmi vagy, ha úgy tetszik, gazdasági élet tényleges jelenségeinek megfigyelése révén szereznek, a törvénytisztelet elvét követő értelmezés esetében is értékesíthetők. Ezt azonnal be kell látniok, mihelyt felismerik azt az igazságot, hogy. a törvényszövegnek betűszerinti, azaz tisztán logikai értelmezése legtöbb esetben nem merítheti ki azt a gazdag és változatos tartalmat, amit a törvény szelleme magában foglal. A törvény maga utal hol *kifejezetten*, hol *hallgatólagosan* az élet felfogására, a tényleges szokásokra, a jóhiszeműség követelményeire, a forgalmi életre, az ethika tételeire stb. Minden ilyen törvény-szabályt akként kell felfogni, hogy maga a *törvény* parancsolja

a bírónak mindeme tényleges jelenségeknek tekintetbe vételét. A bíró tevékenysége *methodikai szempontból* itt sem más, mint *törvényértelmezés*. Ámde a törvény e rejtett tartalmának kikutatására korántsem elegendő a törvényrendeletek betanulása. Az »élet felfogását«, a »tényleges szokásokat« csak magának az *életnek ismerete* taníthatja meg. Ebben az értelemben igenis jogosan beszélhetünk – de nem a ma fennálló törvényes renddel szemben, hanem épp annak szellemében – »sociológiá«-ról a jogban.

Különös alkalmul pedig mindezek kifejtésére első sorban a jelenlegi *német* tudomány legújabb állása szolgál. Ha ennek tárgyalása kapcsán helylyel-közzel oly foglalkoznom kell egyes megjegyzésekkel is, melyek e folyóirat idézett helyén közölt felfogással szemben ¹⁾ azóta érvényesítették, ez itt nem polémia, hanem tisztán csak álláspontomnak tüzetesebb megvilágítása céljából történik.

A »sociologiai methodust« sürgető úgynevezett szabadjogi német irodalomnak ma már úgyszólván kimeríthetetlen tengeréből ezúttal főként két legújabb munkát emelek ki: KANTOROWICZ, *Rechtswissenschaft und Soziologie* cz. előadását (Schriften der Deutschen Gesellschaft für Soziologie. I. Serie, I. B. Verhandlungen des Ersten Deutschen Soziologentages. Tübingen, 1911., 275-309. o.) valamint STERNBERG nálunk is közzismert általános jogtanának második kiadását (Einführung in die Rechtswissenschaft. Erster Teil: Methoden und Quellenlehre. 2. Aufl., Leipzig, 1912.); mindkettőt nemcsak tartalmuknál, de szerzőik jelentőségénél fogva is.

KANTOROWICZ nevéhez fűződik az egész szabadjogi *mozgalomnak* föllendülése. Ő volt az, aki 1906-ban Gnaeus Flavius álnév alatt »Der Kampf um die Rechtswissenschaft« cz. munkáját közzétette, melyben összefoglalva az addig kifejtett, vagy egyes monographiákban implicite érvényesült

¹⁾ Részletesebben kifejtve: Billigkeit und Recht mit besonderer Berücksichtigung der Freirechtsbewegung. Referátum az Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie I. congressusán, Berlinben, 1910. május 21-én. L. Archiv für Rechts- und Wirtsch. phil. III. (1910.) 536. s. k. o.; valamint Gesetzesauslegung und ungeschriebenes Recht, Beiträge zur Theorie der Rechtsanwendung. Iheing's Jahrbücher. LVIII. (1911.) 414. s. k. o.

szabadjogi eszméket, azok lelkes agitátorául szegődött. A jogtudomány közvéleményének túlnyomó többsége egyértelműleg utasította vissza a törvényhez kötöttség elvének megrendítését célzó támadásokat, ami a szabadjogi tanoknak tetemes mérséklését vonta maga után. Így KANTOROWICZ is – belátva a »contra legem« álláspont tarthatatlanságát – a cikkeknek egész sorozatában (1. többek között Deutsche Richterzeitung, 1911., 258. s. k. o. 349. s. k. o., úgyszintén Frankfurter Zeitung, 1911., febr. 15. és 17. sz.) tiltakozik az ellen, hogy a szabadjogi mozgalom hívei valaha is érintették volna a törvényhez kötöttség elvét. Ugyanezt vallja a legújabb értekezésében is, de az uralkodó módszert hevesen támadva és sociologiai methodust követelve.

A sociologia – úgymond – az a tudomány, mely a társadalom egészét a maga teljességében tanulmányozza és a társadalom egyes jelenségeivel foglalkozó speciális tudományok eredményeit synthetikus vizsgálatban egyesíti. *Jogi sociológiáról* pedig akkor kell beszélni, ha a társadalmi életet a jogszabályokkal való vonatkozásában vizsgáljuk. Csak ez az utóbbi érdeklő a jogalkalmazás kérdését; természetesen ez is csak akkor, ha nem az ú. n. »logikai«, hanem a törvény célját kutató teleológiai értelmezési módszer alapjára helyezkedünk. A törvény céljának helyes felismerése csak sociologiai alapon történhetik, mert a törvényhozás is a társadalomtudomány követelményeinek akart eleget tenni akkor, midőn a jogszabályt létrehozta, de a törvény szükségképpen hézagoss; oly esetben tehát, midőn a gyakorlati élet egyes jelenségeit nem szabályozza, a jogalkalmazónak (bíró) kell a törvényhozó szerepét átvennie, tehát (megint csak a társadalomtudomány követelménye szerint) azt a szabályt felállítani, amit »mint törvényhozó felállítana« (így a svájci ptk. 1. art. a.). »Contra legem« való jogalkalmazást a »szabad jog« sem ismer el; a törvényt ott, ahol van, ha nem is a betűszerinti értelemben, hanem észszerűen és a teleológiai methodus szerint értelmezve, de föltétlenül követni kel!, azonban *praeter legem* kizárólag a sociologiai alapon nyugvó szabad jog irányadó.

KANTOROWICZ e munkája kétségkívül közelebb áll a jogtudomány szempontjából támasztható követelményekhez, mint

a szabadjogi mozgalom eddigi előfutárai. Igen helyesen foglal állást a törvényhez kötöttség elve mellett és elismerésre méltóan utasítja vissza ő is az »Interessenjurisprudenz« örvej alatt becsempészett socialpolitikai tendenciákat. Sajnos azonban, hogy a »Freirechtsbewegung« eredeti bűne alól most sem tud szabadulni, midőn éles határvonalat vél felállíthatni a szerint, amint a törvény »hézagos«-e vagy sem? Ő még mindig abból a téves tanból indul ki, hogy a törvény egyes u. n. »Einzelentscheidung«-okat tartalmaz; a törvény érvényét tehát ezekre az esetekre kell szorítani. Ami azon túl van, az már nem birodalma a törvénynek, hanem a szabad terület, hol a bíró oly szabályt állít föl, amit a legjobbnak lát. Ugyanaz a felfogás, mely már a francia szabadjogi irány megteremtőjének, GÉNY-nek munkájában ott kísértett a »*domaine propre de la loi*« és a »*libre recherche scientifique*«. között megtett distinctio alakjában s amely valamennyi szabadjogásznál megtalálható. Ez a megkülönböztetés elméletileg épp oly helytelen, mint amennyire keresztülvihetetlen gyakorlati szempontból. A határvonal ugyanis elmosódó. Teljesen (absolute) pontos és közvetlen döntést valamely tényleges gyakorlati esetre úgyszólván sohasem találhatunk a törvényben, mert az illető esetnek mindig lesznek olyan sajátságai, melyekre az írott jog abstract rendelkezése nem volt (mert nem is lehetett) tekintettel. In thesi tehát mindig szükség van »bírói kiegészítő szabályra«, mely a kérdéses sajátságokat is tekintetbe veszi. Viszont: a bíró sohasem emancipálhatja magát annyira a törvény szelleme alól (legalább nem a mi jelenlegi alkotmányunk szerint), hogy oly szabályt állítson föl, amilyent akar. Bármily hézagos legyen is a törvény, a bíró jogalkotó munkájának mindig csak az lehet a célja: oly szabályt hozni, amilyent a *törvény tartalmazna* akkor, ha a törvényhozás erre az esetre gondolt volna. Mindaddig, míg ezt a szempontot érdeme szerint nem méltányolják, nem lesz lehetséges a »modern eszmék« értékesítésének létjogosultságát igazolni. A »praeter legem« jelszava mindaddig éket fog jelenteni, mely végeredményében mégis csak »*contra legem*«-re vezet.

Látni való tehát, hogy KANTOROWJCZ felfogása, mely egyébként híven tükrözi vissza az egész sociologiai mozgalom

u. n. radicalis szárnyának nézetét, minden tiltakozás daczára sem áll a törvény talaján, sőt egyes vonatkozásaiban egyenesen törvényellenes¹⁾. Az a nagy hévvel megindított igazolási eljárás tehát, melyben a »contra legem« állásponttal való közösséget igyekeznek elvitatni s melynek folyamán mindnyájunkat, kik ellene ezt felhoztuk, tájékoztatlansággal, valamint azzal vádolt, hogy álláspontját másodkézből (BÜLOW: Das Recht, XI. 764.) vettük²⁾, aligha fog érdemileg eredményre járni. A baj s az eszmék tisztázásának és a kölcsönös megértésnek akadálya az, hogy a sociologus-jogászok nem akarnak különbséget tenni a szerint, amint maga a törvény megengedi, sőt parancsolja a törvényen kívül álló tényezők tekintetbe vételét, és viszont más esetben ilyesmit nem tűr meg. Az utóbbi esetben a törvény legális értelmezése adja meg a teljes törvénytartalmat, míg az, előbbi esetben a törvény rendelkezése csak keret, melyen belül a tényleges szokások, (vagy ha úgy tetszik: a dolog természete, a »sociologia«) alkalmazandók. Ezekből csinál a bíró individuális, esetről-esetre készülő szabályokat, amelyek a mi jogrendszerünk szerint is, ha nem is hivatalosan, de methodice mégis megkülönböztetendően, a bírói jogot alkotják. A szabadjog hívei nem akarják belátni, hogy ez a bírói jog *törvényes alapon* nyugszik és bennünket, kik az ő praeter legem-féle álláspontjukat támadjuk, következetlenséggel, szavakon való nyargalással és azzal vádolnak, hogy őket igazságtalanul bíráljuk meg, holott e bírói jog elismerésével a szabadjog terén még rajtuk is túltesszünk.

Így STERNBERG, ki általános jogtanának ez év folyamán megjelent második kiadásában a modern jogalkalmazás alapjait szándékozott rendszeres feldolgozásban kifejtetni (V. ö. kül. 21-32., 112-167. o.), a traditionalis hermeneutika tár-

¹⁾ Legújabb bizonyítékok erre: STAMPE, (Die Freirechtsbewegung, Berlin, 1911.), ki (28. o.) szükség esetére s »bizonyos cautelák között« a tételes jogtól való tudatos eltérést de lege lata is megengedendőnek tartja, valamint FUCHS számos cikke és értekezése (pl. Berufsjurisprudenz und soziologische Rechtswissenschaft, Frankfurter Zeitung, 1910. május 22. és 29. számában).

²⁾ V. ö. pl. Rechtswissenschaft und Sociologie, 10-11. o. és a 10. végén jelzett »legközelebb megjelenendő« munkáját.

gyalása rendjén engem azok között sorol föl, kik »első sorban« ellenségei az általa propagált »sociologiai jogalkalmazás« módszerének (1. a 11. §. végén, 142. o.), míg viszont más helyen (146. o.) oly tantételeket imputai nekem, melyek hirdetésével – szerinte – túl teszek magukon a szabadjogászokon is¹⁾.

Ez a megjegyzés nyilvánvaló tévedésen alapszik. Ami engem a szabadjogi irányzattól elválaszt, az a törvényhez kötöttség elvének föltétlen elismerése. Annyiban tehát ellenzem is a szabadjogi, illetőleg sociologiai methodust, amennyiben az a jogalkalmazásnál a törvény alapjáról eltér. A »contra legem« álláspont veszélyes és jogosulatlan; még abban a most már korlátoltabb alakjában is, melyet – úgy látszik öntudatlanul – KANTOROWICZ és öntudatosan STERNBERG hirdetnek.

Ezt az elvet a mai alkotmányok alapján elismerni nem lehet: a bírónak minden körülmények között a fennálló tételes jogot kell értelmezni és alkalmazni. Miután tehát látnivaló, hogy a »Freie Rechtsfindung« iskolája minden tiltakozás és szépítgetés daczára is eltér a törvényhez kötöttség princípiumától, kétségtelen, hogy azt a törvényes alapon álló jogásznak elfogadni lehetetlen.

Ámde a törvényes alap nem jelenti azt, hogy a törvénynek betűivel annak tartalma is ki van merítve. Ott, ahol a törvény *wiaga utal arra*, hogy a bírónak az életből kell vennie a döntés alapjául szolgáló szabályokat, ott a törvénynek *szavait* tényleg csak *kereteknek*, még pedig általam u. n. *kitöltetlen kereteknek* kell tekinteni, melyek tényleges tartalma a törvényben kifejezetten vagy implicite megjelölt további forrásból merítendő. Ha pl. leendő polgári törvénykönyvünkben (a

¹⁾ »Und wenn die jüngste Äusserung der alten Schule« – mondja STERNBERG, fent id. munkámra (Gesetzesauslegung, etc., 468. Squ.) hivatkozva (1. 147. o. 1. j.) »dahin geht, Rechtsnormen könnten als Normen, gemäss ihrer Allgemeingültigkeit, stets nur abstrakt sein, sie könnten also nur rechtliche Grenzbestimmungen, nur Rahmen geben, innerhalb deren die Natur der Sache, die Soziologie, der Menschenverstand u. s. w. sich frei zu ergehen, nicht nur verstattet, sondern schuldig seien, so ist es klar, dass es Anhänger der alten Schule gibt, die freirechtlicher sind als die Freirechtler selber und ebenso klar, dass die wichtige Methodenfrage in einen Worstreit auszulaufen droht.« (i. m. 146--147. o.)

német ptk. 157. és 242. §§. mintájára) az a rendelkezés lesz található (Tervezet 980. §. 2. bek.), hogy »kétség esetében a szerződésnek az az értelem tulajdonítandó, amely a jogviszony természetének és az élet felfogásának megfelel«, továbbá (Terv. 1107. §.), hogy »az adósnak azon módon kell kötelezettségét teljesítenie, amint azt tekintettel az eset körülményeire s az *élet felfogására*, a *jóhiszeműség* megkívánja«, akkor kétségtelen, hogy ezeknek a kifejezéseknek: »az élet felfogása«, »a jóhiszeműség«, a »jogviszony természete« *maguktan véve* semmi tartalmuk nincsen, hanem a törvényes rendelkezés felhívást intéz a bíróhoz, hogy ezeknek az üres kereteknek tartalmat adjon. A bírónak tehát valóban nemcsak *joga*, de egyenesen törvényszabta *kötelezettsége* »az élet felfogása«-nak, azaz a forgalmi (tényleges) szokásoknak alapulvételével az eset körülményeihez képet ad hoc jogszabályokat alkotni s a szerződés értelmét illetőleg az adós kötelezettségét ezen az alapon megállapítani. Az eset eldöntését irányító szabályt tehát a bíró a *törvény rendelkezését* követve állapítja meg az élet felfogása, a dolog természete, tehát mondjuk a társadalmi jelenségek észlelése (sociologia) útján: így és ily törvényszabály esetére mondtam én, hogy »a jogszabályok csak kereteket nyújtanak, melyeken belül a dolog természete, a tényleges szokások, stb. alapján *kell* a bírónak jogtételeket alkotni.«

Ez – tudtommal – nem a szabadjogi irányzat tétele; ez nem jelenti a törvény corrigálását, sem »foltozását«, hanem – tisztán és kizárólag – a szabály rendelkezésének a törvény inteniója szerint való *teljes kiaknázását*. Ez nem »szavak feletti vitázás«, hanem éppen a STERNBERG részéről is méltán fontosnak tartott módszери kérdésnek a szabadjog subjectiv álláspontjával szemben a törvényes talaj objectiv hasására való helyezése. Az itt keletkező bírói szabály alapja a *törvény által* kötelező erővel felruházott forgalmi szokásokban rejlik, miből az is szükségképpen következik, hogy a rendelkezések éppen nem jogosítják fel a bírót, a »dolog természetének«, a »jóhiszeműségnek« a subjectiv önkény szerint való felfogására. A bírót itt is *objective* köti a törvény rendelkezése, illetőleg az ez által hivatolt közvetett forrás: a tényleges szokások, az élet felfogása.

Ebben a helyes értelemben fogták fel és méltatták e nézetemet a német jogi írók közül a legtöbben, kik azóta a jogforrások e kérdésével foglalkoztak. Így mindenekelőtt DANZ, midőn »Auslegung der Rechtsgeschäfte« című jeles munkájának 3. kiadásában (Jena, 1911.) arra az álláspontra helyezkedik, hogy e tényleges szokások alkalmazása esetében »a bírónak törvénykiegészítő tevékenységével van dolgunk, mert rendszerint a bíró az, aki e jogtételt a forgalmi szokásokból első ízben megalkotja és kimondja, tehát ő az, ki a jogszabályt alkotja« (128-129. o.) és midőn más helyen (Deutsche Juristen-Zeitung XVI., 1911., 566. o.), ugyancsak a bírói jogra nézve kifejtett felfogásomra való hivatkozással arra utal, hogy kétféle jogtétel van, úgymint törvényszabály és bírói szabály; ez utóbbi nem más, mint a *törvény útmutatása alapján* a tényleges szokásokból alkotott jogtétel. (Legújabban 1. »Richterrecht« ez. értekezését Schriften des Vereins für Recht und Wirtschaft, I. 4., Berlin, 1912., 189. o. 1. j., 192. o. 1. j., 200. o., 218. o.) Ugyanebben az értelemben támaszkodik felfogásomra SCHNEIDER, »Abänderliches Recht und Verkehrssitte« című értekezésében (IHERINGS JAHRB. LIX., 1911., 389. o.), midőn helyesen kiemeli, hogy az úgy nevezett forgalmi jóhiszeműség (aequitas, Treu und Glauben) a szembenálló érdekeknek gondos latolgatását jelenti, de *a forgalmi szokásoknak alapul vételével*. Hasonlóan SCHEY, Gesetz und Richter című munkájában (Festschrift zur Jahrhundertfeier des alig. öst. B. G. B., I. k., 511. o.), midőn e nézetemből indulván ki (42. j.) megállapítja, hogy ily esetben »formaliter *törvény alkalmazás* forog fenn«, tényleg (sachlich; azonban a törvény szándékos hézagosságánál fogva egy másik jogforrás érvényesül. (V. ö. még ide vonatkozólag KLEIN, Seuffert's Blätter für Rechtsanwendung, 76. évf. 1911., 409. o., BEROLZHEIMER, Die Gefahren, etc. id. m., Arch. IV. 603. o. 10. j., HARTZFELD, Der Streit der Parteien, 108. o.)

Mindezekre csupán azért tartottam szükségesnek hivatkozni, hogy STERNBERG szóbanforgó ellenvetésének igazolatlansága a tudományos communis opinio alapján is kitűnjék.

De még egy további félreértését is helyre kell igazítanom a most tárgyalt felfogás megfelelő védelme érdekében. STERNBERG azt állítja, hogy szerintem »die Natur der Sache, die Soziologie, der Menschenverstand, u. s. w. sich *frei* zu

ergeben nicht nur verstattet sondern schuldig seien ...«. Ez a felfogás azt jelentené, hogy a bíró a »jóhiszeműség«, az »élet felfogása«, a »jogviszony természete« alatt azt érti, ami neki tetszik. Ha a törvény intentiója ez volna, úgy e szakaszok a legveszedelmesebb rendelkezések, sőt egyenesen az anarchia hirdetői volnának.¹⁾ Oly archimedesi pontokat jelentenének ezek, melyekkel az egész törvényt ki lehetne sarkaiból emelni: hiszen a bírói önkényt éppen oly szabályok szabadítanák föl, melyek a gyakorlati élet eseteinek túlnyomó többségében nyernek alkalmazást. Ezt a nézetet nem csak nem hirdettem, de a szóbanforgó szakaszoknak ilyen értelmezése ellen a leghatározottabban óvást emeltem, midőn rámutattam, hogy ezekben az esetekben a bíró épp úgy kötve van a *tényleges szokásokhoz*, mint bármely más jogszabály esetében a törvény rendelkezéséhez; a bíró itt is épp úgy *intra legem* marad, mint minden más esetben: nem nehéz tehát belátni, hogy ez a felfogás homlokegyenest ellenkezik azzal, amit a »szabad jog« hirdet.

A sociologiai jogalkalmazás híveinek helyes belátását nem kis mértékben hátráltatja a »modern« sociologusoknak az a nemtörődőmsége, melylyel a történelem tanulságaival szemben viseltetnek. A sociologus-jogász a jogtörténeimet hanyagolja el és ennek tulajdonítható az a fonák ítélet, melyben a *római jog* tanulságait részesíti. Hazánkban és külföldön egyaránt ott tartunk már, hogy modern »társadalomtudósok« között valósággal szegény élni kell a római jog tudását. Németországban FUCHS és társai a »pandektologia« kiirtását és a sóciologia térfoglalását sürgetik; nálunk egy jogászi vita alkalmával már annyira jutottunk, hogy a római jognak negálása, illetőleg nemtudása mint a modern tudományosságának egy minősítő kritériuma szerepelt.

Pedig éppen a most tárgyalt nagyfontosságú probléma: a

¹⁾ Sajnos, nem egyszer »conservativ« részről is így fogják föl e rendelkezéseket s ezért azoknak, mint »közveszélyes« szakaszoknak alkalmazási körét lehetőleg szűkíteni igyekeznek, így pl. a német irodalomban HENLE, *Vorstellungs- und Willenstheorie* ez. m. (1910) 289., 140. o. - Jogéletünk eminens érdeke, hogy leendő polg. törvénykönyvünk megfelelő rendelkezéseivel szemben ily felfogás uralkodóvá ne válhassék. V. ö. DANZ kitérő fejtegetéseit, *Auslegung*. 3. kiad., 9. o.

jogalkalmazás problémája az a pont, mely a *római jognak* tanulságait a legértékesebb módon tüntetheti föl. A római jogtudomány a helyes értelemben vett sociologiai jogalkalmazás legideálisabb megoldását vitte keresztül. Az ő alapelvük: az *aequitas* azt jelentette, hogy a törvény tartalmát a maga teljességében, az élet eseteinek individuális sajátosságaihoz való idomításával kell kifejezni. Állították ugyan gyakran, hogy a római joggyakorlat teremtő ereje a római jogászok »szabadabb« helyzetében bírta alapját; de helytelenül (v. ö. KIPP, ad Windscheid, Pand. 9. kiad., 120-121.0.); amit ide vonatkozólag a római jogalkalmazás helyzetére nézve más helyen (Gesetzesauslegung, 414. s. k. o.) kifejtettem, azt legújabbán WENGER tette mindenben magáévá (485-486. o.; v. ö. u. o. 13., 17., 18. j. is) sőt – azon túlmenőleg – még azt is kimutatta, hogy az egész római jogfejlődés iránya nem volt más, mint a »szabadjog« alapján álló »Richterkönigtum« eszméjének fokozatos visszaszorítása és a törvényhez kötöttség elvének érvényesítése és biztosítása. (V. ö. id. h. 489. és k. o.).

Ami a római jogász számára a társadalmi élet jelenségeinek értékesítését lehetővé tette, az korántsem a subjectiv Örkeny megengedett volta, hanem a jogrendszer szellemének helyes felfogása volt: az *aequitas* érvényességének területén a jogok és kötelezettségek megítélése az élet felfogásának alapulvételét tételezte föl. *Ea, quae sunt moris et consuetudinis in bonae fidei iudiciis debent venire.*

A római jogásznak a törvény alapeszméje (*aequitas*) követése folytán kellett a »mos«-t, a »consuetudo«-t, azaz a társadalmi élet tényleges jelenségeit vizsgálnia: nem a törvény betűiből, sem nem a logikai csavargatások útvesztőiből, hanem az élet tényleges szokásainak megfigyelése révén volt képes megállapítani, hogy Itáliában a zálogjogi szerződések túlnyomó többségében a ,szerződő felek ki szokták kötni a záloghitelezőnek eladási jogát, minek alapján *érvényes dispositiv jogszabályként* állították fel azt az elvet, hogy kétség esetében a záloghitelezőt az u. n. *ius distrahendi* megilleti: »habár nem is történt megállapodás arra nézve, hogy a zálogtárgy eladható legyen, mégis jogszabály az, hogy a hitelezőnek szabad azt eladni,« mondja Ulpianus. (D. 13.7.4.) Amint Itália

területén az eladási jog, úgy az egyiptomi és görög jogvidékeken az u. n. *lex commissoria* (a zálognak a hitelező javára való odaveszése) kikötése volt szokásos, minek alapján a helyi jogalkalmazás az odavesző zálog fennállását jelentő dispositív jogszabályt hozta létre. A forgalmi élet tényleges kialakulása vontta maga után, hogy vételügyleteknél szigorúbb garantiát nyújtó (a mai fedezeti váltónak megfelelő) biztosítást (az u. n. *duplae stipulatio*) alkalmaztak; a gazdasági élet e tényleges jelenségére támaszkodva mondta a jogtudós, hogy miután a *duplae stipulatio* kikötése szokásos, tehát jogszabály, hogy az kétség esetén, azaz különös kikötés hiányában is kötelező. (D. 21.1.31.20.) Általános érvényű szabály volt továbbá Rómában (épp úgy, mint a római jog alapján a mai jogrendszerek értelmében is) az eladót az árú rejtett hiányai esetében visszavételre (*redhibitio*) kötelezni. Ámde a forgalomban ezt az elvet csekélyebb értékű dolgok eladásánál mellőzni *szokták*; ezen az alapon vált dispositív jogtéttel, hogy a szavatosságnak alkalmazása ily csekélyebb vételeknél (*simplicia venditio*) elesik. (D. 21. 1. 48. 8.)

A gazdasági élet *tényleges* jelenségei voltak irányadók annak megállapításánál, megilleti-e a hitelezőt különös kikötés hiányában a kamatkövetelés, sőt: hogy hány százalékot követelhet? A jogalkalmazás az *aequitas* alapján itt is *a helyi forgalmi szokásoktól* tette függővé a felállítandó ügyleti szabályt. (D. 26. 7. 7. 10.) Az általános *szokás* alapján vált jogszabálylyá az a tétel, hogy, elemi csapás esetében a haszonbért egészben vagy részben elengedték: azaz a tényleges gyakorlat alapján tekintették a haszonbérelendést kikötöttnek olyankor is, mikor arról a szerződésben egy szó sem volt.

Nagyon hosszasan lehetne e példákat folytatni. Végig lehetne menni az egész ügyleti jog történelmi fejlődésén és a Pandektákban található jogesetek változatos tömegével igazolni: mennyire megfelelt a római jogász bíraskodása a gyakorlati élet tényleges kialakulásának, mennyire nem üres phrasis az, ha a római jogászról azt mondjuk, hogy »az élet üterén tartotta a kezét.« De csakis így volt megoldható az *interpretatio iurisprudentium* nagy feladata: minden jelentékenyebb törvényhozási segítség nélkül, sőt az ősi törvény alapjára helyezkedve keresztülvinni azt a hatalmas jogfejlődést, mely

a justinianusi világjogot a tizenkét táblás törvény primitív jogrendszerétől elválasztja. Az *aequitas* alapján érvényesülő tényleges gazdasági életjelenségek a maguk mindenkori kialakulásában folytak be a jogügyleti szabályokra és ez a körülmény tette lehetővé, hogy pl. az egész szerződési jogrendszer a maga primitív kategóriáival és szerződéstypusaival mindvégig kielégítette a fejlődő forgalmi élet minden követelményét. A jogügyletekre vonatkozó szabályok nem avulhattak el, mert maga a törvény parancsolta, hogy a mindenkori fogalmi szokásokból alkosson a bíró szabályt.

íme: ebben az értelemben tekintették a rómaiak az írott jog rendelkezését »keretnek«, melyet az életből kell kitölteni. »*Ea, quae sunt moris et consuetudinis*«, az, ami »szokásban« van: ez magában véve még csak üres keret. A jogalkalmazás feladata: kutatni, *mi van szokásban?* Ezt a társadalmi, illetőleg gazdasági élet tényleges jelenségeinek észlelése mutatja meg. *Erre* a sociológiai kutatásra igenis szükség van; a társadalomtudománynak *ebben az értelemben* kell a jogalkalmazás szolgálatába szegődnie. *Classicus* példa erre, mint látjuk, a római jog történelme, mely a maga egész fejlődésében nem más, mint az ebben a helyes értelemben felfogott társadalomtudományi *methodus*nak felhasználása és érvényesítése. Innen tanulhatjuk meg, hogy a forgalmi élet tényleges szokásainak és a tételes jognak közlekedő edényekként kell érintkezniök s hogy a gazdasági életjelenségek jogi vonatkozásainak érvényesítése mindenkor *adiuvandae legis gratia* történik.

A most tárgyalt kérdés szorosán összefügg a törvények u. n. elavulásának, azaz különös törvényhozási intézkedés hiányában való hatálytalanulásának kérdésével.

Alig van a modern jogtannak problémája, mely annyira meg nem nyugtató, sőt mondhatjuk vigasztalan állapotban volna, mint éppen ez a fontos kérdés. De viszont az is bizonyos, hogy a »modern társadalomtudományi kutatások*, melyek úttörő szerepe épp itt találta volna a leghálásabb területet a valóban indokolt átalakításra, ezt a pontot részint érintetlenül hagyták, részint pedig jogásziatlan, sőt egyenesen tudománytalan elbánást» m részesítették.

Ami az u. n. uralkodó, tehát tankönyvekben, alapvető monographiákban, etc. található tudományos feldolgozást illeti:

erről ma már mindenki belátja, hogy a homályos és ellenmondó tételeknek valóságos halmaza. A pandektajog alapján álló elmélet ugyan megoldani véli a kérdést, midőn felállítja az u. n. egyenrangúsági tételt. A »jogforrásokéről« szóló fejezetben csakugyan mindenütt ott találjuk azt a tanítást, hogy a »törvény« és a »szokásjog« egyenrangú jogi kútfők, miből következik, hogy a szokásjog épp úgy hatályon kívül helyezi a törvényt, mint maga a későbbi törvény; azaz a szokásjogra is áll az az elv, hogy »*hogy lex posterior derogat priori.*« Alig tanulta meg azonban a kezdő joghallgató ezt a tantételt, néhány oldallal, illetőleg paragraphussal tovább kénytelen annak daczára constataálni és megtanulni azt is, hogy ennek az »egyenrangú« szokásnak a »kellékeit« a törvény állapítja meg. Igaz ugyan, hogy legtöbbször megnyugtatót nyer abban, hogy e kellékek *nem keletkezési*, hanem *felismerési előfeltételek*, de ezzel a bölcseséggel sem megy sókra, mert hiszen végeredményben mégis csak úgy áll a dolog, hogy e felismerési előfeltételeket a törvény állapítja meg.

Még tovább menve, azt is meg kell tudnia, hogy a szokásjog kötelező ereje *ki van zárva*, ha az (többek között) a *törvény alapelveivel* ellenkezik. A törvény tehát a szokásjognak kötelező erejét megakadályozhatja, (V. ö. sok más helyett WINDSCHEID, Pandekten, 18. §. 3. j.) szóval: a szokásjog ugyan egyenrangú a törvénytől és a szokás hatályon kívül helyezheti a törvényt, de azért azt, hogy mi érvényes szokás, mégis a törvény állapítja meg és a szokásjognak nincs kötelező ereje, ha ezt a törvény megtiltja.

Ezzel a magyarázattal vág neki a cupida legum iuventus a kútfők rendszerének és – az egy kereskedelmi jog kivételével, mely a szokás reális magyarázata tekintetében messze felülmúlja az összes disciplinákat – körülbelül ezt hallja minden egyes tételes jogi stúdiumnál. Ami tanulságot a római és canonjog rendszere nyújtana, azt csakhamar elfeledteti a tételes jog elmélete.

Hy körülmények között és ily elméleti háttér mellett azután nincs okunk csodálni, ha bíróságaink a szokásjog reális szerepét felismerni és methodice érvényesíteni nem tudják. Még kevésbé csodálkozhatunk a fölött, hogy azt a kétségbe nem vonható »sociologiai« jelenséget, mely szerint

a társadalmi élet tényleges (factious) jelenségei a jogrendszer írott szabályainak érvényesülését nap-nap után befolyásolják, sőt nem egyszer megakadályozzák, azaz »hatályon kívül helyezik«, elfogadható módon megmagyarázni s megfelelő elméleti igazolással szemléltetni nem képesek.

Itt lett volna – ismételjük – a tere annak, hogy a modern sociologia üdvösen reformálja az uralkodó theoriát. Ezt azonban, sajnos, hiába várjuk. Negatív-kritikai, avagy helyesebben: *destructiv* irányban itt is megmutatja ez az irányzat, hogy mit tud, de a szétrombolt tanok helyébe helyeset, elismerhetőt tenni képtelen. A legtöbb »társadalomtudós« jogász egyáltalán elhalad e kérdés mellett, megelégedvén néhány lekicsinylő megjegyzéssel, melylyel az uralkodó kútfői rendszert (nem is annyira methodikai, mint inkább politikai szempontból) csoportosítja, egyébként azonban egyáltalán nem foglalkozik a szokásjoggal. Észre sem veszi, hogy pedig épp ez az a jelenség, mely a társadalmi élet tanulmányozása szempontjából a legfontosabb volna. Így pl. KANTOROWICZ »Was ist uns Savigny?« (Berlin, 1912.) című legújabb munkájában egyenesen kegyetlenül gázol végig a történelmi iskola nagynevű megalapítójának egész élete munkáján, a leghevesebben ostromozván végig azt a számos elévülhetetlen érdemet is, melyet ez a jogiskola a maga idejében és az általános művelődés-történelemmel való összefüggésében a tudomány előbbrevitele körül tényleg szerepelt, de egyetlenegy elfogadható positivumot sem tud fölmutatni a tekintetben, hogy hát e szerint mi legyen a tudomány álláspontja a szokásjog tekintetében. STERNBERG, bár alapjában szintén kárhoztatja az uralkodó szemléletet in concreto, a kérdéses pontok tárgyalásánál nemcsak semmi újat nem mond, de akárhányszor a traditionalis »opinio necessitatis«-szal (26. o.) és uralkodó elmélet szerinti szokásjoggal (150 – 151. o.) operál.

Sajátságosan elkerüli e sociologus jogászok figyelmét az a körülmény, hogy a *helyes törvényértelmezés* nagyon sok esetben eo ipso maga után vonja azt, hogy a szokásjog a törvény írott rendelkezéseit hatályon kívül helyezi. A *római jogban* az aequitas-elv és az azon alapuló exceptio doli generalis azt vonta maga után, hogy a »mos et consuetudo« alapján megállapított jogelvek a velük ellenkező, az írott jogi

dispositív szabályokat hatályon kívül helyezték. A bona fides követelménye szerint a szokásszerűre való utalást az ügyleti kijelentés mindig tartalmazta; aki ezzel ellentétben lépett föl, az ellen az exceptio doli generalis nyújtott hathatós védelmet. (V. ö. KAJUCH, AZ expeditio doli, Budapest, 1892., 31. sz. o.)

Hogy a mai tételes jogrendszerben érvényesülő aequitas-elv ugyanezt követeli, azt a fent kifejtettek után alig vonhatjuk kétségbe. És hogy e tekintetben tényleg mily ellenállhatatlan erővel érvényesül a dispositív ügyleti szabályok terén a szokás jog, ennek illusztrálására nézve elég legyen a mi hazai irodalmunk köréből GROSSCHMID remek fejtegetéseire utalnunk. (Jogszabálytan, Budapest, 1903., 335. o.) így pl. az osztrák polgári törvénykönyv 1100. §-a kimondja, hogy a bérösszeg ellenkező kikötés hiányában *utólag* fizetendő. Amde e dispositív szabálylyal szemben ott van a törvény cogens rendelkezése, mely szerint szerződések értelmezésénél a forgalmi szokások irányadók. Miután pedig úgy Ausztria egyes tartományaiban (v. ö. KRAINZ-PFAFF-EHRENZWEIG, System des österr. Privatrechts, 4. kiad., 1905., II. 371. §.), mint hazánkban (GROSSCHMID, i. h.) igen sok helyt *az a szokás*, hogy a bérösszeget *előre* fizetik ki, ennél fogva a törvény parancsa alapján kell ilyen helyeken a bírónak kimondania, hogy különös kikötés hiányában a bérösszeg *előre* fizetendő. Mi itt az eredmény? Az, hogy a törvény 1110. §-ának rendelkezését a tényleges szokásokból táplálkozó judicatura hatályon kívül helyezi. Az egész rendelkezés gyakorlati érvényesülése a szokásoktól, azaz a társadalmi élet tényleges jelenségeitől függ.

Íme: a társadalmi életjelenségek megfigyelésének jelentősége a *törvény alapján működő* jogalkalmazás terén¹⁾. Ez a magyarázata annak, hogy a szokás jog hatályon kívül helyezi a törvényes rendelkezést, holott az ő érvénye maga is a *törvény rendelkezésén nyugszik*. Ebben az értelemben állította egymás mellé a római jogász is a törvényt és a szokást. Kizárólag ez az érteleme Julianus híres helyének is.

¹⁾ V. ö. e pontra nézve a német irodalomban DANZ úttörő fejtegetéseit Auslegung der Rechtsgeschäfte, (3. kiad. 1911.), 118. s. k. o., 124-128-129. o.

(D. 1.; 3., 32): a »tettekkel és cselekvéssel kinyilvánított« forgalmi szokás az azzal ellenkező régebbi (dispositiv) törvényszabálylyal egyenlőrangú, tehát azt, mint korábit, hatályon kívül helyezi. Évszázadokra vetette vissza a tudomány helyes felismerését az az elhibázott értelmezés, mely a Pandekták e híres helyébe *közjogi elméletet* olvasott belé, holott közjogi szempontból a populust a comitiával azonosítani egyenesen lehetetlenség. (így helyesen SZENTMIKLÓSI, Institution [5. kiad., 1911.] 16. o.)

Midőn azonban a szokásjognak az ügyleti dispositiv szabályokkal szemben ily módon érvényesülő derogatorius erejét felismertük, megint lehetetlenség észre nem vennünk a »társadalomtudományi« kutatás létjogosultságát, sőt elengedhetetlen voltát. A bírónak, ki a szerződési jog e kérdéseiben in concreto ítél, az Írónak, a tanárnak, ki a szerződési jogot nem a törvény szavainak elrecitálásával, hanem akként óhajtja kifejteni és tanítani, amint az a gyakorlatban *tényleg él*: elmulaszthatlan kötelessége kutatni a forgalmi élet ama tényleges szokásait, melyeknek tendenciájától függ egy-egy dispositiv törvénytétel léte, vagy nem léte. Vajjon mi más ez, mint a társadalmi élet jelenségeinek kutatása, azaz: *sociológia*? Az ilyen társadalomtudomány nem ellenkezik, sőt – mint látjuk – karöltve jár a jogtudomány és jogalkalmazás céljaival. Ezt a *sociológiát* nem a modern apostolok találták föl, ezt senki oly alaposan nem alkalmazta, mint a római praetorok és a római jogtudósok.

Egy másik jelenség, amelynek megfigyelése szintén a törvények elavulásának kérdésével függ össze, a törvényeknek u. n. nem alkalmazása. Erre a pontra a modern szabadjogászok nagyobb súlyt fektetnek. így már EHRlich (Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft, 1903., 25. s. k o. és utána KANTOROWICZ (Gnaeus Flavius, 1906., 13. o. ujabban: Die Contra legem-Fabel, Deutsche Richterzeitung, III., 1911., 259. o.) hivatkoznak arra, hogy a formálisan még érvényben lévő törvény igen gyakran már nincs érvényben: »daraus dass ein Gesetz erlassen worden ist, ergibt sich noch nicht, dass es gilt.« (EHRlich, h. 27. o.) Amily helyes ügytársadalomtudományi, mint jogi szempontból e jelenséggel közelebbről foglalkozni és a tételes jogot ezen az alapon

vizsgálat tárgyává téve kutatni: vajjon adott esetben melyek azok az ily módon »nem alkalmazott«, tehát elavulófélben lévő, vagy éppen elavult törvényes rendelkezések, épp oly helytelen a *desuetudo* e megnyilvánulását a törvényhez kötöttség elvével szemben érvényesíteni. Ez az irányzat pedig kétségbevonhatatlanul meg van a sociologus-szabadjogászoknál, KANTOROWICZ minden tiltakozása dacára is. Ők azt állítják, hogy bármely jogszabály, a kényszerítő (*ius cogens*) is formálisan *hatályon kívül* helyeződik a tényleges nem-alkalmazás következtében. Itt van megint az a pont, ahol a törvénytisztelet elvén álló jogalkalmazás szembekerül a subjectivista szabadjoggal: ez utóbbi a törvény kötelező erejét formálisan megszüntnek tekinti, míg mi a *desuetudo*-ban tisztán *tényleges* jelenséget látunk; azt, hogy bizonyos jogszabályokat, melyeket alkalmazni *lehetne*, nem alkalmaznak. Ez a nemalkalmazás azonban nem vezethet arra, hogy az illető törvényes rendelkezést ezentúl *ne is lehessen* alkalmazni. Annál kevésbé ismerhetjük el oly szabályoknak »elavulását«, melyeket gyakorolni és alkalmazni kell (adózás, katonáskodás, büntető jellegű szabályok, stb.)

Nemcsak érdekes, de fontos is kutatni, melyek az elavulásnak kitett szabályok, mert hiszen csakis így lehet megismerni azokat a jogtételeket, melyek gyökeret verni nem képesek. A tényleges felfogásnak azonban kényszerítő jellegű szabályoknál nem szabad *methodice* oly jelentőséget tulajdonítani, mely a törvény kötelező erejének rovására megy.

Más eset az, midőn a törvény alapjául szolgáló, illetőleg annak egyes rendelkezéseivel elválaszthatatlanul és szükségképpen összefüggő tényleges életviszonyok oly változáson mennek át, hogy a törvény intézkedései az immár megváltozott viszonyokra éppenséggel nem találhatnak. Erre az esetre a traditionalis jogtudományi hermeneutika ősidóktól fogva alkalmazta azt az elvet: *cessante ratione legis cessat et lex ipsa*. A jogtudomány és joggyakorlat, sőt egyes törvénykönyvek is hangoztatták, hogy ha valamely törvényes rendelkezésnek okai elestek, akkor maga a törvényes rendelkezés is elesettnek tekintendő. Legmeggyőzőbb és legtömörebb jellemzését látjuk ennek az elvnek SUAREZ S. J. tanításában, *De legibus*, XII. 9. 1. squ.

»Tunc ergo dicitur mutari contrarie obiectum legis, quando per mutationem matériáe veí rerum seu circumstantiarum fit ut sit iniustum veí quocunque modo turpe servare legem veí si fiat impossibile aut saltem ita difficile et arduum, ut moraliter iudicetur impossibile totius cummunitatis veí denique si fiat prorsus inutile et vanum respectu boni communis.«

Itt ismét eléggé meg nem becsülhetően nagy szerepe jut a társadalomtudománynak: vizsgálni a gazdasági, társadalmi életnek, az általános etnikai felfogásnak, a forgalmi élet berendezéseinek, intézményeinek folyton forrongó átalakulását és egybevetni azt a tételes jog egyes rendelkezéseivel. Kutatni: nem tűntek-e már el egyes-oly berendezkedések, életviszonyok, melyek kizárólagos okai voltak egyes jogszabályoknak? Megfigyelni, vajjon egy-egy jogtétel rendelkezése nem jut-e ellenkezésbe azokkal a magasabb követelményekkel, melyeket az erkölcsi felfogás támaszt? És, ha ily collisiot lát fenforogni a törvény alapjául szolgáló viszonyok és maga a törvény között, akkor bátran figyelmeztetni a jogalkalmazást, hogy a viszonyok és körülmények változása folytán igazságtalan, vagy éppenséggel erkölcstelen dolog volna a törvényt alkalmazni.¹⁾ így válnék a társadalomtudomány megfigyelése értékessé és gyümölcözővé magának a törvényhozás intencióinak követeése terén. A törvénynek ez a »hatályon kívül helyezése« nem egyéb, mint a legszorosabb értelemben vett *törvényértelmezés*. Sem a történelmi jogiskola ködös szokásjogára, sem a modern sociologia destructiv tanaira nincs szükség, hogy e valóban »társadalomtudományi« (mert a társadalmi élet tényleges körülményeit méltányoló) czélokot követő törvényértelmezés jogosultságát hangoztassuk. Csak felismernünk és helyesen követnünk kell azt a tételt, hogy »cessante ratione legis cessât et lex ipsa.«

iMindezekkel az eddigiekben tárgyalt »sociologiai« reformokkal, melyek az uralkodó jogalkalmazás, valamint a jogi dogmatika és fogalomképzés tekintetében jelentkeznek, szorosan összefügg a jogi oktatásnak »radicalis reformja«, melyet az eddigi rendszer helyébe óhajtának tenni.

¹⁾ V. ö. Ethika mint a jognak eleme ez. értekezésemet, »Katholikus Szemle«, XXIV. k. 1027. s k. o., Kül. 1035. o.

1. Meg kell állapítanunk mindenekelőtt, hogy e »radicalis reform« leg többször épp oly üres jelszavakban nyer kifejezést, mint maga a »sociológiai jogtudomány.« Azt mondják, hogy a jogi stúdiumok helyébe »sociológiai« vagy »reális-társadalomtudományi v képzést keli behozni; hangoztatják, hogy a jogász elsősorban »nemzetgazda« és »commercialista« legyen,, a nélkül, hogy közelebbről megjelölnék, mit értenek e kiképzés alatt és hogyan vélik a jogi oktatásnak illetén átalakítását? A legtöbb ily »programmpont«-ja a modern törekvéseknek tehát minden kritikán és bővebb megbeszélésen kívül esik, mert hiszen csak jelszót ad, tartalom nélkül.

Egyes újabb, komolyabb munkák azonban a sok hangos phrasis mellé (amitől azért nem tudnak megszabadulni), megfoghatóbb programot is állítanak föl, mely alkalmas e törekvések meritumát megismertetni. Így legújabban STERNBERG id. munkája a jogalkalmazásban követendő társadalomtudományi methodusnak megfelelően a jogi oktatás terén szintén real-socialtudományi képzést követel, ami – szerinte – a jogi stúdium tartalmának megkészszerzését jelenti: a jogász ne csak jogász legyen, a »régí értelemben«, hanem teljesen kiképzett nemzetgazda és »commercialista« is. Ez – közelebbről – azt jelenti, hogy a jogtudománynak -száraz és holt« anyaga a társadalomtudományi többlet daczára is a lelegevenebb »Sachwissenschaft« útján érdekessé és vonzóvá tétessék. A jogi. constructio és dogmatika helyébe a »socialis, politikai és gazdasági érdekáramlatok önállóan kutató összefoglalása és beható átvizsgálása« szükséges. Szóval: ne a fennálló jog értelmezése és tudományos feldolgozása, hanem sociológiai, nemzetgazdaságtani, vagy éppen politikai vizsgálódások vezessék be a jövő jogászát hivatásába.

Ha összegezzük fentebbi vizsgálódásaink eredményét,, csakhamar be fogjuk látni, hogy itt is ugyanaz a fogalomzavar és ugyanaz a ferde szemlélet jelentkezik, mely a sociológiai methodusnál a jog és törvény helyes felfogását lehetlenné tette. Senkise állítja, hogy a tételes jog tanítása a törvényes rendelkezéseknek betűszerinti, vagy mondjuk, logikai értelmezésével kimerül. Az ilyen, jogi stúdium épp oly kevésbé felel meg a *ma fennálló* jogtanítási methodus *szellemének*, mint amennyire nem nevezhető ma sem törvénytudásnak a

törvény szavainak ismerete; hisz már a nagy római jogász megmondotta: *scire leges non hoc est verba earum tenere sed vim ac potestatem*. Amit tehát a »radicalis reform« hívei e tekintetben a *vvortwissenschaftliche Paragraphendoktrin*«-ra, a »logische Akrobatenkünste«, stb. ellen felhoznak, az ellen (amennyiben tényleg léteznek) mi, de lege lata, a ma fennálló rendszer alapján legalább is annyira küzdünk, mint ők. Hogy a jogász »ne csak jogász« legyen: ez megint üres jelszó; hisz épp az a kérdés, mit értünk »jogász« alatt? Ha a betűhöz ragaszkodó, a törvény szavait csűrő-csavaró logizáló jogászt, akkor csakugyan LUTHER-nek volna igaza: *Ein Jurist, der nichts ist als Jurist, ist ein arm Ding;*¹⁾ ettől a szálnalmas jelenségtől csakugyan óvakodni kellene, de ha a jogtudományt annak tekintjük, aminek a rómaiak: »*ars boni et aequi*«-nek, ha – amint fent kifejtettük – a jog tudása alatt a jogszabályok *teljes tartalmának* productiv *kiaknázását* értjük, ami az esetek nagy többségében a társadalmi életjelenségeknek, a tényleges szokásoknak, a hivatalos törvényapparátuson kívül álló forgalmi berendezéseknek ismeretét s következményeinek alkalmazását jelenti: akkor nem értem: mire való oly hevesen követelni s még hozzá egy »radicalis reform« keretében, hogy a jogász ne csak jogász, hanem nemzetgazda, commercialista és sociologus is legyen? Miért kell erre a jogi oktatás gyökeres átalakítása? Miért kellene socialpolitikai és realsociológiai cursusok, stb.?

Amit csakugyan meg lehet követelni a jogi oktatástól, az nem más, mint a jognak az eddigiekben vázolt helyes tanítása, amit azonban minden egyes disciplina a maga keretén belül s a fennálló methodus mellett is keresztül visz. És vajjon kell-e, mint *újítást* követelnünk, hogy a tételes törvényeknek, valamint a jogtudományi dogmatikának egyes fogalmait nem a maguk elvont ridegségében, hanem a gyakorlati élettel való összefüggésében kell kifejtetni, rámutatván a társadalmi és gazdasági életnek azokra a változatos tényleges jelenségeire, melyek számos ily fogalom üres keretének kitöltésénél szerepet játszanak? Hiszen e követelményeknek elhanyagolása a *mai* tanítási methodus szerint is épp oly

¹⁾ V. ö. e folyóirat II. évi. (1909) 739. o.

hiba, mint aminőnek azt a radicalis reform hívei látják. Nyitott kaput döngtet tehát az, aki e gyakorlati szempontok létjogosultságát és fontosságát követeli.

Hogy FUCHS, EHRLICH, KANTOROWICZ és STERNBERG, valamint a BÖRNGEN elnöklete alatt létesült »Recht und Wirtschaft« (ez. egyesület¹⁾) követelései de facto mennyiben jogosultak a Németországban és Ausztriában alkalmazott jogi oktatással szemben, ez a német és osztrák jogászságnak oly specialis kérdése, mely bennünket, magában véve nem érdekel. Azt hiszem, baj csak abban rejlik – úgy a külföldön, mint nálunk – ha *nem* tanulnak, de nem abban, hogy igen sok elméletet tanítanak. Ami pedig a tényleg tapasztalható, sőt egyre nagyobb mértékben észlelhető nem tanulás s nem érdeklődést illeti: kérdés, hogy ezt (a kétségkívül főszerepet játszó *gazdasági* okoktól eltekintve) mi növeli jobban: a tanárok elvont és elméleti előadási modora, avagy azoknak agitációja, kik épp a komolyabb és tehetségesebb elemeknek figyelmét vonják el a főiskolától és kötik le socialpolitikai, vagy úgynevezett »szabad« gondolkozás számára?

A tárgyalt radicalis reform, nemcsak abban a számos tudománytalan és túlzásokban mértéktelen indítványban, melyekkel a napisajtóban találkozunk, hanem az említett tudományos munkákban is, végeredményben ez utóbb említett destructiv irányzatot szentesítené. Ha – mint STERNBERG is kívánja – »a pártpolitikai érdekelletétek mérlegelése«, »a socialpolitikai szempontok« stb. irányadók a jogi gondolkozás-mód és a törvények alkalmazási módjának elsajátításánál, akkor ne beszéljünk többé *jogról* és *jogtudományról*, hanem valljuk be őszintén, hogy az anarchia és a »bellum omnium contra omnes« rendszerének hívei vagyunk.

2. Mint látjuk: a »radicalis reform«-nak valóban új követelései egyenesen közveszélyesek: elfogadható programmpontjai pedig a mai methodus keretein belül is teljesítendőek.

Különösen állanak ezek a *római jogra*, mint a mai jogi oktatás legfontosabb bevezető stúdiumára s mint a civilistikai képzés gerinczére.

Indokolatlanok azok a támadások, melyeket a »romanis-

¹⁾ V. ö. erre nézve legújabban OERTMANN, Juristisch. Literatur. bL XXIV. 4.

तिकai fogalomképzés« és az u. n. »pandektologia« ellen- irányítva a római joggal szemben oly sűrűn hangoztatnak. Üres jelszavakat itt is kerülni kellene, az említett kifejezések pedig ilyenek. ,

Annak, hogy a római jog egyes tételeit, mintpositívjogi rendelkezéseket, tanítsuk, nálunk sohasem volt, Németországban pedig 1900 óta semmi értelme. Annál kevesebb értelme volna ma már annak, hogy a római jog oktatására szánt időt egyes források helyeknek értelmezésére, összeegyeztetésére és az ezzel járó dialektikai művészetnek fokozására fordítsuk. *Jogtörténelmi* szempontból, a tisztán tudós munkásság terén ma is nagyon fontos egy-egy hely valódi értelmének, jogtörténelmi összefüggésének tisztázása, de a jogi oktatásban azok számára, kik a tételes jog alkalmazásához szükséges elméleti előtanulmányokat óhajtják megszerezni, ilyesmire nincs idő; ez ma már a seminariumokba szorul, azok részére, kik magukat a jogtörténelmi munkásságnak óhajtják szentelni. Hogy egyébiránt e tekintetben a jogtörténelmi kutatás módszere és célja mennyire nem azonos az u. n. pandektologia methodusával és szerepével: ez a szakember előtt ismert tény, melylyel e helyen bővebben nem foglalkozhatunk.

Amennyiben a római jog kizárólag *archaeologiai*, avagy a modern magánjogi fogalomképzéssel és jogalkalmazással semmi összefüggésben nem álló *történelmi* kutatásokat jelent: annyiban ma már csakugyan nincs hely és idő számára a *jogi* oktatásban. Ha azonban az életképes jogfejlesztés örökbecsű példáját szemléljük abban, ha a *jogászi* gondolkodásmód és a mai jog fogalmai alapkategóriáinak és a *jogalkalmazás* módszerének el-sajátítását jelenti, akkor nem tudom belátni, hogy miben rejlenek annak fölösleges, vagy éppen káros volta? Azokból, miket fent a római jog történelméről mondtunk, szükségképpen következik annak elsőrendű didaktikai szerepe: azt a tanul-ságot, amit a római jogászok *törvényalkalmazásának* megfigyeléséből szerezhettek, épp akkor kell megbecsülnünk, ha az élet és jog fent vázolt összefüggését, a gyakorlat és elmélet kölcsönös hatását, valamint a fejlődő jogélet változó követeléseinek a joggyakorlatban való érvényesítését követeljük.

3. Ama reformtörekvések között, melyek az u. n. jogi *practicumokra* vonatkoznak, a magánjogot érdeklő vonat-

kozásban legújabbán két figyelemreméltó indítvány merült föl a külföldön: EHRLICH és DANZ eszméje.

EHRLICH, *Erforschung des lebenden Rechts* című értekezésében (*Schmollers Jahrb.* XXXV. 129. s. k. o.) rámutat a *nép* körében élő jogra, ellentétben azzal a joggal, mely kizárólag hivatalosan (a törvényben; a hatóság, bíróság, stb. előtt) létezik és sürgeti ama törekvéseket, melyek célja az alkalmazandó, mert tényleg létező *szokások* kikutatása. Ennek megfelelően az egyetemen oly *practicumokat* kíván, melyek elsősorban e tényleges szokások észlelését és feldolgozását czélozzák. Ettől függetlenül DANZ *Rückständigkeite der Rechtswissenschaft* című cikke (*Deutsche Jurister-Zeitung*, XVI, 569-570. v. ö. azonban *Auslegung* című munkája 3. kiadásának előszavát is) ugyanezt az eszmét *methodice* még sokkal helyesebben értékésíti, midőn rámutatva a megfelelő módszerei alapra, t. i. arra, hogy a magánjog legfontosabb területén: az ügyleti jogban a tényleges szokásokból, az élet felfogása alapján alkotott bírói jog a törvény által szentesített szokásjognak tekintendő, *ebben a beállításban* kívánja a jogesetek eldöntésénél a szóban forgó »élő jog«-nak kutatását és alkalmazását.

Ilyen *refomokat* mindenki, aki a jogtudomány művelését és a jogi oktatás életképességet szívében viseli, örömmel üdvözölhet. Ezek a reformok megfelelnek annak az alapeszmének, amit jelen cikkem szolgálni igyekezett s amely arra irányul, hogy a társadalomtudomány észleleteit ne a törvénytől szemben, hanem annak szellemében érvényesítsük.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Második erkölcsnevelési congressus Hágában.

Szemlénk első évfolyamában ¹⁾ részletesen beszámoltunk a londoni erkölcspaedagogiai congressusról amelynek 1908-ban tartott ülésén az egész világ hivatásos paedagogusai közül másfélezren vettek részt s úgy az előadások, mint az azokat követő vita a lehető legmagasabb színvonalon állottak. E congressus határozataképpen folyó évi augusztus 22-től 27-éig Hágában a második morálpaedagogiai congressus fog megtartatni, amely hasonló nagyszabásúnak ígérkezik, mint a londoni volt. Fővédnökségét a németalföldi anyakirályné vállalta el, védői között pedig az összes culturállamok vallás- és közoktatásügyi ministereivel együtt gróf Zichy János szintén helyt foglal. A congressus az előleges jelentés szerint részint nyilvános, részint pedig szakosztályi üléseken tárgyalja az erkölcsi nevelés minden részére úgy a testi, mint a szellemi nevelésre vonatkozó kérdéseket beleértve a nem normális gyermekek nevelését is. Anglia, Franciaország, Németország legnevesebb paedagogusai részt vesznek és pedig igen nagy számban a congressuson, de igen érdekes előadásokat jelentettek be más országok paedagogusai is. A magyarok közül Angyal Pál, Finánczy Ernő, Kármán Mór és Schneller István egyetemi tanárok, Geöcze Sarolta igazgatónő, Ginerverné Győry Ilona író és Kemény Ferencz reáliskolai igazgató helyeztek kiállításba igen érdekes előadásokat. Magyarországon a congressus ügyének előmozdítására bizottság alakult, amelynek elnökségét gróf Apponyi Albert vállalta el, a titkári teendőket pedig dr. Czettler Jenő (Budapest, Elemér-utca 35. szám) látja el, aki minden érdeklődőnek szívesen szolgál fölvilágosítással.

A tárgyalásra kerülő kérdések fontosságára való tekintettel kívánatosnak tartanok, hogy hazánkban is az érdeklődés minél nagyobb fokban forduljon ezen congressus felé.

¹⁾ V. ö. 881-879. old.

Mozicultura.

Két dolog van, ami az emberiséget előreviszi, ami az emberiség haladását előmozdítja: az egyik az új találmányok kieszelése, a másik a régi előítéletek, tévhitek megdöntése. A kettő egyébként együtt jár; egy új felfedezés, találmány majd mindig megdönt egy előbbi téves nézetet, felfogást és éppen ezért van az, hogy az új találmányokat olyan scrupulussal fogadják, mert az emberek nem szívesen mondanak le ábrándjaikról, tévhiteikről, hanem görcsösen ragaszkodnak előítéleteikhez.

Kezdetben úgy látszott, hogy a kinematographia elkerülte a találmányok e közös sorsát. Igaz, hogy nem is lépett fel nagy igényekkel, nem akarta mindjárt születésekor meghódítani a világot, hanem kezdetleges szerény formából fejlődött nagygyá, hatalmassá. Ma azonban, midőn megköveteli magának a kiérdemelt elismerést, kívánja, hogy megadják neki az emberiség kulturái tényezői között az őt illető helyet, akkor szembe találja magát emberek scrupulusával, mely irtózik minden újítástól, szemben találja magát a színházakkal, melyek végveszélyük tudatában kérlelhetetlenül és csökönyösen üldözik a lenézett, lebecsült mozit.

Az emberek már megszokták azt, hogy a színházban lássák a legnagyobb és egyedüli kulturái tényezőt és minden új színháznak alakulását örömmel és hozsannával fogadja a sajtó. E conservatív álláspont mellett persze nem is vehették észre, mily sikerrel kezdi felvenni a színházakkal a versenyt a mozi, mely fillérekért sokszor többet és hasznosabbat nyújt a népnek, mint a színház koronáért, tanulságos filmjeivel többet használ a népfelvilágosításnak, több eredményt ér el a népművelődés és az emberiség kulturájának fejlesztése terén, mint bármely más kulturái tényező. Innen van azután, hogy most, midőn az egész világon kitört az eddig lappangó harc a színház és a mozi között, midőn a színházi igazgatók nálunk is sarkukra állottak és harczra tömörültek a mozi ellen, egyesek nem tudták magukat hamarosan beleélni a változásba és napvilágot látott a kinemaszkeccseket betiltó rendelet, mely meg akar szüntetni egy új műfajt, egy új szórakozást pusztán csak azért, mert fillérekért nyújtja ugyanazt az élvezetet a közönségnek, amit a színház koronáért ad.

Ideje tehát, hogy a színház és mozi elkeseredett harczában állást foglaljunk, ideje, hogy behatóan foglalkozzunk a mozi szerepével a mai társadalomban, hogy megállapítsuk értékét és megjelöljük a helyet, melyet az emberiség kulturái tényezői között el kell foglalnia. Ideje, hogy rámutassunk ama

culturális értékre, mely ma még a moziban nagyrészt kiaknázatlanul hever és rámutassunk a hibákra, az elfajulásokra is, melyeket a mozi gyors fellendülésénél fogva el nem kerülhetett és amelyekről azt megtisztítani a jövő feladata és jelen cikknek is célja.

Mert kétségtelen, hogy a mozgófényképszínház ma tanulságos képeivel a népművelésnek egyik legeredményesebb eszköze lett. melynek fontossága már csak azért is rendkívüli, mert a »játszva tanulás« elvét valósítja meg. Tanít anélkül, hogy kifárasztana. Tanításában szívesen vesznek részt a legkülönbözőbb műveltségű néposztályok, ideértve még az analfabétákat is. Nem szabad tehát ezt a hasznot, mely a mozgófényképszínház eme culturális hivatásában rejlik, kiaknázatlanul hagyni.

Fel kell hívnunk a tudományos körök figyelmét erre a hatalmas segédeszközre, mely nagy eredményeket ér el már ma is a népművelés terén, és amelynek szemléltető tanításait hazánk és népünk javára kihasználni elsőrendű érdekünk. Messze külföldön felkelhetnék ugyanis a figyelmet hazánk szépségeire a róla készített felvételeink, iparunk, kereskedelmünk fejlődését előmozdíthatná a hasonló külföldi üzemek bemutatása, földmivelő népünk gazdasági berendezéseit tökéletesíthetné az újabb gazdasági gépek, eszközök alkalmazásának magyarázat kíséretében való bemutatása és iskolai tanításunk eredményességét is nagyon fokozhatná a földrajz, természetrajz, physikai köréből vett felvételek szemléltető oktatása, nem is említve a történelmi képek lelkesítő, honfiúi büszkeséget, önértzetet fejlesztő hatását.

Alig van a tudománynak olyan ajtaja, melyen a kinematographia be nem kopogtatott volna és melyben be nem fogadták volna szívesen azt; alig van a tudománynak olyan ága, melyben jelentős eredményt nem tudott volna elérni. Legelőször a földrajz nyert segítő társat a kinematographiai felvételekben és nagy a száma ma is a felvételekben, melyek megismertetnek hazánk és a külföld legszebb vidékeivel, szemléltető fogalmat adnak a népek gazdasági életéről, szokásairól, néprajzi viszonyairól, ma már jórésztben a természet után színezett képek által. Egyformán bemutatva látjuk közöttük az európai nagyvárost modern társadalmi berendezéseivel és a kínaiak falvait; betekintést nyerünk általuk az afrikai néptörzsek életébe, végignézhethetjük a rizsföldek gondozását Japánban csakúgy, mint a gyapotaratást a négereknél. Asszonyainknak sem kell Parisba fáradniuk, ha az ottani divat legújabb alkotásait akarják megtekinteni. Amit ezernyi leírás, ismertetés nem lenne képes elérni, azt megteszi játszva és rövid időn belül néhány film. És valóban kár, hogy eddig a magyar tárgyú felvételek még oly csekély számban vettek részt a

mozgófényképek nagy világforgalmában, mert messze a világon felkelhették volna a figyelmet a Tátra, a Balaton, a Vaskapu, vagy fővárosunk szépségeire a róluk készített mozgófényképfelvételek, melyek minden leírásnál, photographiánál nagyobb propagandát csinálnának azoknak.

Azonban a tudományos kutatás sem nélkülözheti a kinematographiát. Modern expedíció ma már felvevőgép nélkül elképzelhetetlen.

Magával vitte a déli sarkra az egyik filmgyár felvevő-operateurjét SCOTT kapitány, aki remek felvételeket készített az egész útról. De régen vannak felvételeink a madarak életéről, a méhkasok, a hangyabolyok belsejéről és bemutatva látjuk már a mikromematographia segítségével nagyítva a bacillusok, véglények fejlődését, gyorsítva a fű növését, avagy lassítva a puskagolyó útját egyforma tökéletességgel. És nem hagyhatjuk itt említés nélkül az egy-egy hét nevezetesebb eseményeiről készült actualis felvételeket sem, melyeknek gyorsasága nem egyszer bámolatba ejt és melyek az illustrait lapok hetenkénti actualis képeit vannak hivatva pótolni, kiegészíteni, illetve élőképékké változtatni.

Különös fontossággal bírnak az ipari felvételek, mert nem ritkán a mozgó kép által tökéletesebb képet nyerünk az ipar-ágról, mint a valóságban való megtekintésnél. Egy gyártelepnek megtekintése pl., bármily hasznos is a valóságban, igen sok bajjal jár. Az egyes osztályok nincsenek a néző szempontjából kellőleg csoportosítva és az egyes részek, szerkezetek összevissza való elhelyezése, ami egy gyárban sem kerülhető el, főleg azonban a gépek fülsiketítő lármája nagyon megnehezíti és zavarja a jó megfigyelést. Ellenben a mozgófénykép teljes csendben a tudományos és természetes sorrendben mutatja be a gyár teleprészeit, a nyersanyagok esetleg a távoli országokban, Indiában, Amerikában való beszerzésétől a kész feldolgozásig és elszállításig, az előállítás apróbb folyamatait kellő nagyításban és lassításban, a nevezetesebb, fontosabb részeket pedig kellően kiemelve, úgy hogy egy iparág kinematographiai megismerése felér a valóságban való megismeréssel, sőt talán még eredményesebb is annál.

Ugyanez áll az orvosi műtétekről készült felvételekről, melyek a közeli jövőben leghathatósabb eszközei lesznek az orvostudományi oktatásnak. Könyvből nem igen lehet egy sebészeti műtétet megtanulni, csakis a gyakorlattal. Elengedhetetlen itt, hogy az orvosjelöltek végignézzék a nevezetesebb tanárok operatioit, mi azonban a valóságban igen sok akadályba ütközik. Az ilyen operationak a legnagyobb gyorsasággal és csendben kell lefolynia és éppen a súlyosabb, nehezebb eseteknél nagyobb közönség nem lehet jelen, már csak azért sem, mert a távolabb állók úgy sem látnának

sokat. Ha azonban ilyen operatioról kinemaiographiai felvétel készül úgy azt magyarázat kíséretében bármilyen számú hallgatóság előtt be lehet mutatni, sőt az operatio lefolyását a mozgófényképnel bármelyik helyen meg is lehet lassítani, vagy megállítani, hogy a műtét egyes részeit, melyek a valóságban a legnagyobb gyorsasággal folynak le, hosszabb ideig lehessen tanulmányozni. Sok mozgófénykép van már olyan dolgokról is, melyet az orvosnövendékek nagy részének egyáltalában nem állana módjában megnézni. Ilyenek a bacillusokról, serumkezelésekről, egyes ritkább betegségek lefolyásáról készült felvételek és a ma még kezdetleges, de nagyjövőjű Röntgen-mozgóphotographiák. Egész sereg orvostudományi felvétel azonban a laikusok szempontjából is igen nagy jelentőséggel bír. Igen nagy a gyakorlati jelentősége pl. a mentés módjait, a balesetek alkalmával való eljárást, egyes gyakrabban előforduló bajoknál az orvos jöveteléig való kezelést, vagy a kuruzsló szerek ártalmasságát bemutató filmeknek.

Nincsen azonban olyan ága a tudománynak, ahol a mozgófénykép ne volna használható. Az itt vázoltakban koránt sincsen kimerítve a kinematographia minden haszna, egész alkalmazhatósága. Hiszen szédületes perspectivát nyerünk ezen iparág jövőjéről, ha csak elgondoljuk, hogy napok kérdése már csupán, hogy feltalálják a beszélőgépeket, hogy beszélőtehetséggel ruházzák fel a vásznon szereplő személyeket, teljes összhangzásba hozzák a phonographot a vetítógéppel és így a jeleneteket, a történelmi eseményeket teljes hűségükben örökíthessék meg. Mialatt a mozgófénykép a jelenetet látószerveink benyomása alapján örökíti majd meg, beszélőgépekkel fel fogják fogni a kimondott hangokat, éneket és az electro-mos áram által egyöntetűen hajtott két kis motor fog gondoskodni arról, hogy a két gépezet a vetítógép és a phonograph mozgása a bemutatásnál is egyöntetű, synchronisticus maradjon.

A beszélő, éneklő képekkel pedig új útja fog megnyílni a kinematographia fejlődésének, mert a képek a legteljesebb hűséggel örökítik majd meg az elmúlt jeleneteket. A beszélőgép megőrzi majd a nagy szónokok beszédeit, a mozgófénykép pedig elénk fogja varázsolni a nagy színészek játékait, a két lemez pedig valósággal fel fogja támasztani elhunyt nagyja inkát.

Ennek fontosságát pedig nem lehet kicsinyelni. Mennyiért nem adnók ma, ha felvételeink volnának elhunyt nagyjainkról, elmúlt, lejátszódott nemzeti eseményeinkről; ha hallhatnánk, láthatnók Kossuthot s újra lelkesíthetne csodás beszélőképességével; újra lejátszódhatnák előttünk az 1848. márczius 15-iki jelenet és miközben szemünk előtt megjelenne a museum előtti lelkes tömeg, élén a márcziusi ifjakkal, Petőfi saját elő-

adásában hallhatnók mi is a nagy és dicső pillanat hevében elszavalt »Talpra Magyar«-t.

Eddig lehetetlennek hittük volna az ilyesmit és ma már megvan rá a módunk. Nincs messze az idő, mikor nagy embereinknek ilyen beszélőfényképlemezekből csinálhatunk pantheont, mikor nagy nemzeti eseményeink emlékét, kónél, ereznél és a betűnél is marandóbban és hívebben őrzi majd meg a fonograph és a kinematographia.

Az akadémia összes tagjainak székfoglalóját beszélőgép-felvételek fogják megörökíteni és a nagy emberek halálának évfordulóján a legszebb emlékbeszédnél is felemelőbben foghatni, ha maguk az elhunytak jelennek meg előttünk és szólnak hozzánk csodás tehetségeikkel.

A nagy színészek, színésznők maguk elé fogják varázsolhatni első felléptüket, ifjúságukat, diadaluk, ünneplésük színhelyét teljes hűséggel. És a felvételek olcsósága még a kevésbé tehetőseknek is lehetővé fogja tenni ifjúkoruknak, életük nagy eseményeinek megörökítését.

Meg fog szünni tehát az az idő, mikor – hogy Schiller gyönyörű szavaival éljek, -

.... stirbt der Zauber mit dem Künstler ab,
Und wie der Klang verhallet in dem Ohr,
Verrauscht des Augenblicks geschwinde Schöpfung,
Und ihren Ruhm bewahrt kein dauernd Werk ....

és két kicsiny lemez örök életet fog biztosítani az emberiség nagyjainak, tudósoknak, szónokoknak egyaránt.

Hiába tehát a conservatívek, az újítást ellenzők minden igyekezete, a mozit háttérbe szorítani, elnyomni nem lehet. A mozgósínházak jövője és útjának állására hiába való minden kísérlet.

Gábor Dezső.

Közgazdaság.

A kigazda helyzete.

(Farkas Geiza: A kigazda. Társadalomgazdasági tanulmány. Budapest, 1912. 1-104. lap.)

A földművelés dolgai iránt újabban bizonyos érdeklődés tapasztalható világszerte. Még nem is olyan régen a gazdasági és társadalmi dolgokkal foglalkozó írók úgyszólván kizá-

rólág a gyári munkásokkal, az ipari proletársággal, a socializmussal törődtek. Figyelmüket a nagyipari, városi élet, a hitel- kereskedelem ügyei kötötték le. A socialismust is csak ebből az egyoldalú, MARX-nak az angol viszonyokra szabott elmélete szempontjából vizsgálgatták. És éppen a socialistáknak, az ipari proletárok szellemi nagyságainak kellett rámutatniuk arra, hogy az industrialismus mindenestül – capitalistástól és bérmunkásostul – recseg-ropog, hogy a socialista álmokat megvalósítani, illetőleg fentartani a földmívelők nélkül nem lehet és hogy ennél fogva az agrár ügyekkel ex asse kell foglalkozni s módot kell találni arra, hogy az agrár lakosság különleges helyzete elismerést nyerjen a bérmunkásokra szabott socialista programok ellenére is.

DAVID, VANDERVELDE s részben KAUTSKY írtak ebben az irányban. De még tovább ment HILDEBRAND, a ki »Die Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industriesocialismus« című munkájában egyenesen azt jósolja, hogy a földmívelők, ha szervezkednek és összetartanak, uralmuk alá hajthatják az industrialismus egész hadseregét, a kizsákmányolókat s a kizsákmányoltakat egyaránt.

FARKAS GEIZÁNAK előtünk fekvő füzeté a kispazdával, közelebről a magyarországi kispazdával foglalkozik. Monographia, mely szerencsésen egyezteteti össze a személyesen gyűjtött honi adatokat és megfigyeléseket az elméleti tudassal. A mű jelen alakjában csak töredék, része egy nagyobb tanulmány-sorozatnak, mely szerző szerint a földmíves társadalom egészére fog kiterjedni. Éppen ezért »A kispazda« inkább csak expositio, conclusio nélkül.

FARKAS GEIZA lehetőleg pontosan igyekszik megállapítani a kispazda keresetét, főleg szemben a földmíves bérmunkással s itt találóan mutat arra, hogy a kispazda átlag kevesebbet keres, mint ugyanannyi munkával a napszámos. A különbség szerinte a munkaalkalomért adott biztosítás költségére vagyis a munkátalanság elleni biztosításra esik. Erre az a megjegyzésünk, hogy a keveslet nemcsak a munkanélküliség, hanem a bérmunkást fenyegető összes többi kockázat elleni biztosításból folyik. Ezt más helyütt, a 10. fejezetben (Paraszti élet) a szerző is elismeri, ahol az előregedett kispazda eltartásáról szól, kétségtelen, hogy az aggkorra való biztosítás is részes abban, hogy a kispazda sokszor nem éri el a bérmunkás keresetét. De ez nem elszigetelt jelenség, amely csak éppen a kispazda és munkás keresetének arányára vonatkozik. Az ipari, kereskedelmi, szellemi foglalkozásoknál és a biztosabb kereset tetemesen kisebb a bizonytalan késeseinél. Ez a nyitja a »nyugdíjas«, állások utáni törtetésnek. És igazságtalanul vádolják ezzel csak a szellemi munkásokat, helyesebben azt a törekvést, hogy túlsokan mennek ezekre a fix

fizetésű pályákra. Adjanak nyugdíjat a kereskedőnek, iparosnak is – aminthogy ennek elvi akadályja nincs – s akkor ezekre a pályákra is többen fognak menni.

FARKAS GEIZA sorra ismerteti a parasztság eredetéből, az adórendszerből és a földszerzésből a kisgazdára zúduló bajokat. A kép melyet így összeállít, nézetünk szerint túlonúl sötét. A magyarországi kisgazda helyzetének ilyen pessimista megítélése mintegy ellenhatása annak az optimista felfogásának, melyet DAVID fejtett ki oly mesterien »Socialismus und Landwirtschaft« című munkájában. Igaz, hogy DAVID is hangsúlyozza, hogy a kép nem mindenütt egyforma s hogy a kisgazda erejének és előnyös helyzetének sokszor csak a lehetősége van adva a nagygazdával szemben. De bizonyos az, hogy a magyarországi kisgazda még csak most kezd rálépni arra az útra, melyet a németországi s általában nyugateurópai kisgazda már megfutott. DAVID már eredményekről számol be; mi még csak nemrég fogtunk hozzá az új gazdasági élethez. Azt a nagy átalakulást, mely nálunk ez idő szerint az agrár viszonyok terén végbe megy, nem látjuk kellőképpen kidomborítva FARKAS GEIZA füzetében. Pedig ha a mai kisgazdáról festünk képet, akkor ennek a most folyamatban levő átalakulásnak, az új parasztsztyály forrasi processusának erős színekkel kell kifejezést adni. Új honfoglalás folyik, a faluk lakossága sok helyütt kirajzik, elárasztja a nagy, sokszor korlátolt forgalmú birtokokat. Néhol az amerikai pénz is segít, a nagyobb központok erős ütemben szaporítják a kerti gazdaságokat a szemtermelő kisparaszt rovására, a munkabér emelkedése lépcsőfoka a kis existenciák fölfelé törekvésének és így tovább. A javulás, a haladás nem vitatható el, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy éppen a FARKAS GEIZA által vázolt nehézségeket, a földműves népet úgyszólván minden oldalról fenyegető nyomásokat kellett és kell leküzdeni. De éppen, mert ezek a viszonyok az adózás, a közigazgatás, az uzsora stb. terén úgyszólván mindenütt hasonlóak voltak s rajtuk a nyugateurópai kisgazda osztály mégis diadalmaszkodott, következik az, hogy a mi kisgazdáink is haladni és emelkedni fognak. Ha ezt megakarjuk könnyíteni, akkor szakítanunk kell azzal az egyoldalúsággal, mely eddig az intézmények alkotásánál vezetett. A falusi iskolát, a mezőgazdasági hitelt, a közigazgatást, az adózást stb. a földművelés különleges helyzetéhez kell szabni s nem szabad azt követelni, hogy a földműves idomuljon amazokhoz.

Mezőgazdasági monographia irodalmunkban mindenesetre nyereség a FARKAS GEIZA tanulmánya s érdeklődéssel nézünk annak folytatása elé.

Mattyasovszky Miklós.

Az élelmezés ügye a becsi higienikusok körében.

Összeültek a minap Bécsben mindazok, akiket a mai drágaság ügye hivatásból érint. Jó előre legyen szabad bocsátanunk azt, hogy igazán magas színvonalú vitatkozást élvezhettünk körükben, amely vitának irányát SCHATTENFROH ANTAL professor nem mindennapi szelleme adta meg. Maga a jeles professor rendkívül érdekesen világította meg a nagyvárosok lakosságának élelmezési szükségait és amaz egészségügyi feltételeket, amelyekkel eme szükségek kielégíthetők. A laikus közönségre való tekintettel koronákra és fillérekre váltotta fel az élelmiszerek sokféleségében megnyilatkozó erőket, amelyek az emberi erőt és egészséget szolgáltatják. Hatalmas szemléltető képekben mutatott rá a Bécs piacán vásárolható amaz életadó erőkre és azok értékére, amelyek máskülönben kenyér, tej, hús és főzelék czimén ismeretesek.

Úgy a látszik, SCHATTENFROH professor ökonomikus munkája volt a többi előadó témáinak határolása. így az élelmiszerek forgalmának higienikus ellenőrzéséről PRAUSNITZ gráci egyetemi tanár értekezett, aki az élelmiszertörvénynek újjalakítását és szigorúbb keresztülvitelét követelte és érthető okokból, mivel – úgy látszik – Bécsben sem kap az ember mindig tejfelt, ha tej telt kér; és egyéb élelmiszerekről is az a benyomásunk, hogy Bécsben sem mind fenéig tejfel. PRAUSNITZ (amint ilyenkor rendszerint szokás) hajmeresztő képeket rajzolt bizonyos élelmiszereknek gyári és jóhírű házbeli előállításáról. Azt az igen érdekes tanulságot vonhattuk el a ma élő gyakorlatból, hogy sok mindenféle olyan élelmiszert produkálnak egészen jóhízeműleg, amelynek piacra hozása egyszerűen büntetendő.

Ha az osztrákok szükségét érzik a maguk élelmiszertörvénye megújításának, mit mondjunk mi magyarok, akik még jobban el vagyunk maradva e téren.

Talán legerősebben érintett bennünket magyarokat a harmadik előadónak báró KNOBLOCH osztálytanácsosnak előterjesztése, amelynek tárgya: »az itthoni termelésnek és a külkereskedelemnek a jelentősége a belföld élelmezése szempontjából«. Eme bonyolult című, de rendkívül érdekes előadásból mi magyarok sok mindent kiolvashattunk. Mindenek felett azt, hogy a magyar földön termett kenyérnek a legnagyobb és legjobb karáját az osztrákok vágják le maguknak. Az érdekes tanácsos úr a számok szédítő tengeréből meglehetősen kézzelfoghatólag kiolvasta, hogy Bécsnek fogyasztó asztalán a világ minden tájáról érkező egészséges élelmiszerek között Magyarországnak milyen hatalmas szerep jutott húsban, tejben, vajban, gyümölcsben és sok mindenféle egyebekben, amiktől bizony mi magyarok meglehetősen meg

vagyunk fosztva, habár mi termeljük. Csak egy-két tényre legyen szabad rámutatni, ami Bécsnek hatalmas gyomrát igazolja. Kétszázötven pék és tíz gyár látja el a várost kenyérral; marhahúst 198 helyen lehet Bécsben – úgy látszik, kommunális befolyás mellett – olcsóbban kapni. Bécsnek napi tejfogyasztása megközelíti az egymillió litert. Érdekes képet kapunk a tojásslégyfertőtlenítés dolgában, ha közöljük, hogy Magyarország 50 millió tojással járul hozzá Bécs kielégítéséhez, míg a hozzá legközelebbi versenytársa, Alsó-Ausztria, 8 millióval.

Az előadások után egy még érdekesebb vitatkozás indult meg az érintett speciális kérdésekről, természetesen a drágaság kérdésének folytonosan erős hangsúlyozásával.

És éppen a drágaság megvilágítására egy olyan férfiú jelentkezett, aki benne élve az élelmiszerüzlet hatalmas árjában, bizonyára mértékadó ember, amikor Bécsnek drágasági viszonyait kellett szemléletessé tenni. Ez a férfiú, MARESCH cs. tanácsos, vezetője és igazgatója a legnagyobb bécsi fogyasztószövetkezetnek, akinek keze alatt – mint mondják – legalább $\frac{1}{4}$ millió lélek mindennapi élelme kerül forgalomba. Valljuk be ennek az érdemes férfiúnak a dicséretére, hogy egy cseppet sem akarta szépíteni a helyzetet és a józan kereskedő számításával rámutatott arra a tömérdek költségre, amely a falatot éri, amíg az a fogyasztó szájáig jut. Pedig csak a nagyban való árakat kívánta teljesen megvilágítani, amelyekről ő hiteles igazolásokat adhatott. Kézzel foghatólag tudta igazolni, hogy az élelemre nehezedő terhek miképpen fokozódtak az utóbbi években. Vegyük csak sorjában: az adó megemészteti a forgalom $\frac{1}{2}\%$ -át, újabban még többet: a napszámok, munkabérek, a forgalom 5-6%-át veszik igénybe; a lakbér 1909/10 óta 1%-ról 3%-ra emelkedett; az üzemköltség, biztosítási költség, csomagolás, balesetbiztosítás, szállítás, betegsegítő költség stb. stb. már rég túl lépte a forgalomnak $1\frac{1}{2}\%$ -át. És mindezt meséli egy előkelő fogyasztási szövetkezet igazgatója, aki tényleg sokat megtakarított még a maga fogyasztói részére, szemben a szabad kereskedelemmel.

Nem térhetünk ki e szűk helyen a vitatkozás más részleteinek ismertetésére. És éppen a drágasági vitának szinte reménytelen tanulságai mellett legyen szabad bezárnunk ez ismertetésünket SCHATTENFROH professor ama szép perspektívájával, amelyet nyújt a higienikusok ama nemes törekvésével, hogy oda kell hatni a kérdéssel foglalkozóknak, a társadalmi higiénie keretében, hogy az *élelmiszerek értékét és árait talán sikerül majd valaha az élelmiszerekben lakó tápértékek útján szabályozni*. MARESCH igazán őszinte és nagyon józan számításai eme reményünket azonban sajnos még igen hosszú időre messzire kitolják.

Gutenberg Pál.

Jogtudomány.

Az iszlám-nők jogi helyzete

Évszázados előítélet, hogy a mohammedán nőnek tulajdonképpen nincs is jogi helyzete. Socialis szerepe és fontossága semmi, férjével szemben rabszolga és semmi más. Alárendelt helyzetét az idők hosszú folyama alatt szinte természetesnek kezdtük találni mindannyian egész a legújabb időkig, mikor is Törökország egyes modern politikai és socialis reformjai élesebb megvilágításban tüntették fel az iszlám-rendszernek a nőkérdéssel szemben eddigelé érvényesített ósdi, meggyökerezett intézményeit. Az iszlám nők jogi és socialis helyzetéről általában elterjedt soknémű balvélekedést legújabbban szerencsés kézzel igyekszik megdönteni egy hivatásos török sociologus, EMIR ALI, aki az elmúlt hetek egyikén nagy figyelmet keltő előadást tartott a londoni egyetemen a szóban forgó kérdéstről »The Legal Position of Women in the Islamic System« cím alatt. Négyféle szempontból ismerteti a mohammedán nő családi és társadalmi helyzetét, bemutatva őt, mint leányt, mint feleséget, mint anyát és mint társadalmi nőt. Okfejtései módfelett meggyőzők és világosak.

Az iszlám-nő jogi helyzete, – az említett török előadó szerint – sokkal magasabban áll, mint akár az angol nőké egész a legújabb időkig és feltétlenül magasabban, mint a continens sok államában. Teljességgel elvetendő az a nézet, hogy a mohammedán nők pusztá rabszolgák volnának.

Mint leány a mohammedán nő az iszlám jog speciális védelme alatt áll; nem függ föltétlenül a szüleinek jövődi környezetétől, sem fítestvéreinek, avagy más rokonoknak jóindulatától az eltartást illetőleg. Az iszlám jog kifejezetten megállapítja a leány megfelelő jogcímét a szülők vagyonában való részesedésre, határozott feltételekkel, úgy hogy ő ebből a vagyonból a saját absolut jogán részesedik. Termesztésen, ez az igény változást szenvedhet a többi örökösök száma és jogcíme szerint, de törvénytörő örökösödési igényétől a leány semmi körülmények között meg nem fosztható. így azután, ha – mondjuk – egy családban csak egy leány és egy fiú van, az előbbi a vagyon egy harmadrészét, a fiú pedig annak két harmadrészét fogja örökölni. Míg kiskorú a leány és míg férjhez nem ment, anyjával élt, ez volt az ő gyámja, aki határozottan jogosítva volt a képviselőletében házassági szerződést is kötni, azonban még az atya sem léphetett semminemű olyan szerződésre, mely a leány érdekeire nézve

sérelmes lett volna. Ezt egyébként, bármely más gyám keresetere, a bíróság is eltilthatta. A nagykorúság elérésekor, a tizenötödik életév betöltésével csak a leány kifejezett beleegyezésével köthető meg a házassági szerződés és a nőt házasságra még az uralkodó sem kényszerítheti. Ezt a szabályt még a keresztény korszak hetedik századában iktatták törvénybe.

A mohammedán nő *mint feleség*, – a török tudós fejtegetései szerint, – megtartja mindazokat a jogokat, melyeket a törvény a világrajövetelének pillanatától fogva reá ruházott. Ha saját maga kereste kenyerét, szóval: pénzkereső volt, a kapott fizetés kizárólag őt illette. Vagyona csakis az övé volt az ő abszolút jogánál fogva. Íme, a női különvagyon kérdése annak leghatározottabb formájában. A-férj halálakor a feleség részesedett az örökségben és pedig ha gyermekek voltak, őt illette a vagyon egy-nyolczad része, gyermekek nem létében pedig a férj hagyatékának egy-negyede volt az övé. A leánygyermek gondozása a feleséget terheli mindaddig, míg az a nagy korúságát el nem érte vagy férjhez nem ment. Házasságkötés esetén joga van a férj társadalmi állásának megfelelő hozományhoz, mely felett ő feltétlenül rendelkezik, vagy örökségül hagyhatja. Hűtlen elhagyás, avagy állandó durva bánásmód esetén bíróság előtt igényelheti a házasság felbontását, nemkülönben a férj elmebetegsége, vagy gyógyíthatlan betegsége esetén is.

Mint *anyának* szinte kivételes helyzete van a családban. Mohammedán családokban az anyát nagy tisztelettel veszik körül. Az izlám jogrendszer alatt az anyát a meghalt fiú vagyonának bizonyos hányadáig megfelelő örökrész illeti.

A *társas élet* terén a mohamedán nőnek ugyanazok a jogai és kötelezettségei, mint a férfinak. Cselekvőképessége éppenséggel nincs korlátok közé szorítva, teljesen akként rendelkezhetik a maga vagyona felett, mint a fivére, férje, vagy az atyja. Találkozunk azután itt bizonyos elvekkkel és intézményekkel, amelyek veszedelmesen közel állanak a modern feminista mozgalmak vezető gondolataihoz, sőt ha jobban meggondoljuk a dolgot, lényegesen felül is haladják a feminismus összes eddigi vívmányait.

Az izlamrendszer nője például – pusztán neménél fogva – egyáltalán nincs kizárva bármely olyan hivatal viselésétől, melyet a férfiak betölthetnek, kivéve természetesen bizonyos meghatározott eseteket, melyekben a dolgok természeténél fogva egyedül férfi alkalmas és jogosult eljárni. Hogy példát is hozzunk fel, a török előadó szerint az izlám nő – ezt figyeljék meg jól a feminista mozgalmak hívei – még bíró vagy kádi is lehet. Sőt jogosítva van még arra is, hogy valamely egyetemnek a rektora legyen.

Az izlám rendszer hibának tartja a polygamiát és a nők elkülönzését. A többnejűséget – mondja a török tudós – már a legrégebb időktől fogva ismerte a világ s az bevett szokás volt, csaknem kivétel nélkül az ókor valamennyi nemzeténél. Az izlam alapítója korlátozta a feleségek számát. Az arcz-ellenző behozatala a tisztelet jegyében történt; privilegium volt az, ilyennek tekintették maguk a hölgyek is. De azután enyhült ennek a szokásnak szigorúsága.

Ami a rabszolgaságot illeti – különösen a nőkre való tekintettel – az ismeretlen volt az izlam jogrendszerben. Az *úgynevezett* rabszolgák eredetileg hadi foglyok voltak, s a szülőket nem különítették el a gyermekektől, sem a testvért a testvéreitől. Ha egy ilyen rabszolga nő gyermeket szült: az ilyen gyermeket ipso facto emancipálták.

A török tudós észrevétele szerint különösen sok téves nézet volt elterjedve a nyugati nemzetek közt a mohammedán házasságok elválása tekintetében. Az izlam jogrendszer egyik iskolája a házasság felbontását – megegyezően a continens művelt államainak jelenlegi jogrendszerével – a bíróság kezeibe tette le. Az izlam törvényhozó azonban kijelentette azt, hogy ámbár meg van engedve az embernek az, hogy a házasságot felbonthassa, az elválás megvetendő dolog, melyért haragszik az Isten. A magasabb társadalmi osztályú mohamedánok között a házasság felbontása végtelenül ritka volt. Ez a fenti körülményen kívül részben még annak is volt tulajdonítható, hogy a törvényhozók lényeges megszorításokat léptettek életbe gyakorlatban a felek elválásztásánál, így például a feleségnek joga volt a házasság felbontását kérni, de ebben az esetben elvesztette igényét a hozomány visszakövetelésére nézve.

Az egész egyetemi előadás conclusiója lényegében az, hogy daczára bizonyos elavult intézmények maradványainak, az izlam nők jogi helyzete az előrehaladott nemzetek hasonló intézményeihez mérten is meglehetősen szabad és magasabb fokon áll, mint a minő a fejlődésnek ugyanabban az állapotában a keresztény felekezetű elmaradottabb népek között érvényben volt. A vagyoni jogot illetőleg a mohamedán nőknek kétségtelenül kedvezőbb volt a helyzetük, a társadalmi állásuk pedig semmivel sem volt alsóbbrendű, mint az európai nők socialis helyzete.

Zsoldos Benő.

Társadalmi politika.

Az Országos Magyar Népfürdő Egyesület enquôteja.

Socialis és egészségügyi szempontból egyaránt érdekes és fontos kérdés megvitatását tűzte ki az Országos Magyar Népfürdő Egyesület. Az április hó 21-én és 22-én megtartott enquête tárgya az ipari és gyári fürdők kérdése volt. A kérdés iránt viszonyainkhoz mérten szokatlanul nagy érdeklődés mutatkozott, s az értekezleten hivatalosan képviseltette magát a belügyi és kereskedelemügyi minister, az állami munkásbiztosítási hivatal, a főváros, az országos munkásbiztosító Pénztár és számos egészségügyi, munkaadói és munkás egyesület.

Három előadó háromféle szempontból világította meg a kérdést. BÓKAY ÁRPÁD egyetemi tanár, az egyesület alelnöke rövid megnyitó után a kérdés egészségügyi vonatkozásait fejtette ki igen vonzó modorban. Kimutatta, hogy némely iparágban (szemét-, csont- és rongyválogató telepek, nyomdák stb. stb.) annyira nélkülözhetetlen az egész test állandó, rendszeres és alapos tisztántartása, nemcsak az egyén egészségének és munkabírásának biztosítására, de messzebbmenő közegészségügyi szempontokból is, nevezetesen a fertőzés és ragály terjesztésének csökkentése szempontjából is, hogy orvosilag az ipari és gyári fürdők létesítését első rangú fontosságú kérdésnek kell minősíteni.

A kérdés socialis vonatkozásait HLAVÁCS KORNÉL ministeri titkár-bíró fejtette ki. Ismertette a külföld, s első sorban Németország idevágó intézményeit, s frappáns példákkal és adatokkal bizonyította, hogy ez a socialis áldozatnak látszó befektetés, – ha helyesen és helyén csinálják – valósággal gazdaságosnak is mondható, mert költségei megtérülnek az alkalmazottak egészségügyi viszonyainak javítása folytán azok nagyobb és élénkebb munkaerejében, a betegnapok csökkenésében, a betegsegélyezési terhek mérséklődésében. Azután a hazai viszonyokat ismertette, melyek, sajnos, nagyon is elmaradottak, s melyek megbízható felvétele eddig egészen hiányzik. Alig egy-két nagyszabású vállalat az, mely e tekintetben kielégítő módon gondoskodik munkásairól, részben talán azért, mert a munkaadók a fürdők jelentőségét nem méltatják, részben talán azért, mert a befektetési költségek nagyságától félnek.

A kérdésnek utóbbi, vagyis gazdasági és tehnikai vonatkozásait FORBÁTH IMRE műegyetemi m. tanár világította meg. Terveket mutatott be, melyek a külföldi tapasztalati eredmé-

nyéket leszűrve azokat a követelményeket kívánják kielégíteni hogy a legmérsékeltebb befektetés mellett a legkisebb helyen a legrövidebb idő alatt a munkások minél nagyobb számát lehessen a fürdés előnyeiben részesíteni. Ezen előadó határozottan a zuhanyfürdők berendezése mellett foglalt állást.

Az élénk tetszéssel fogadott előadások után részletes vita indult meg, melyben majdnem az összes szakmák képviselői részt vettek és minden oldalról részleteiben is megvilágították a kérdést. A vita sorári különösen az domborodott ki, hogy az ilyen fürdők létesítése lehetőleg társadalmi utón szorgalmaztassák és legfeljebb néhány iparágra nézve tétessék *törvényileg is* kötelezővé gyári fürdők létesítése. Ellenben propagandát kell indítani, hogy a városok és községek is létesítsenek népfürdőket, vagy legalább oly fürdő intézeteket, melyekben a munkásság neki alkalmas időben különösen mérsékelt díj mellett használhatja azokat. Azt is nyomatékosan hangsúlyozták, hogy nem elegendő az ipari munkásság ügyét felkarolni, hanem a sokkal szélesebb rétegű mezőgazdasági munkásság fürdőügyét is szorgalmazni kell. Végül szükségesnek mutatkozik a munkásságban magában a tisztaság és fürdés egészségügyi jelentőségének ismeretét erőteljesen terjeszteni és növelni, mert ma az a helyzet, hogy sok helyen, ahol a fürdő rendelkezésre áll is és anyagi áldozatot sem igényel, mégsem veszik igénybe a munkások. A tisztaságra való nevelést már az iskolában kell megkezdeni, miért is az iskolai fürdők létesítését is szorgalmazni kell, főleg a tanoncziskolákban.

Az enquête eredményeképp elfogadták SZEMENYEI KORNÉL tagtársunknak, az Országos Munkásbiztosító Pénztár aligazgatójának abbeli indítványát, hogy a kérdésnek állandóan napi-renden való tartására és a különféle érdekeltségi körök megnyugtatására szolgáló módon való foganatosítására az egyesület egy permanens szakbizottságot szervezzen az érdekeltségi körök bevonásával.

Reméljük, hogy az igen sikeres lefolyású enquête után a kérdés többé nem fog elaludni, hanem a megvalósulásra váró socialis követelmények sorába lép.

Szigm.

Hatályos socialpolitika.

A jelen füzet élén bővebben fejtetett ki a lélektani alapon nyugvó és széleskörű, mélyreható társadalmi politikának országos jelentősége. Ennek lehetőségéről számtalan külföldi példa meggyőzhet mindenkit. És hogy e példák kedvező befolyása még sem kielégítő, azt annak kell tulajdonítani, hogy jelentkezésük nem általános és nem szabályszerű, hanem inkább kivételes jellegű. Egy-egy okos és jólelkű munkaadó nagy áldozattal szép, sőt megható munkás jóléti intézményeket alkothat, a törvényhozás sok mindent elrendelhet, de ha amaszt az okos és nemes vállalkozók csupán kiváló, tehát gyér csapatja teszi, emezt pedig egyedül a kényszer nyomásának engedve teljesíti azok nagy zöme, az eredmény nem lehet kielégítő.

Igen nagy fontossága van tehát annak, hogy maga az állam is ne csak parancsoljon a socialpolitika terén, hanem vonzó és követhető példát is adjon.

A magyar államnak, ha nem is sok, de néhány annál kiválóbb kezdeménye van. Ezek közé tartozik a budapesti állami két munkástelep is. Ezek egyike, a kispesti, már fele részben készen van és fogalmat ad a közeljövőben elkészülendő mindkettőnek teljes képéről. Idei közgyűlésének alkalmából a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nem a rendes szokásához képest tartott valamely munkakörébe vágó előadással vagy felolvasással, hanem ez utóbb említett állami munkástelepek szakavatott vezetés mellett való megtekintésével akarta évi beszámolóját vonzóbbá tenni. És megállapíthatjuk, hogy ez a törekvése igen jól bevált. Április hó 28-án délután külön villamos vonaton, melyet kézségesen bocsátott rendelkezésére a telepépítés vezetőség, az ez által előzékenyen előkészített kirándulásban az egyesület mintegy negyven tagja, férfiak és nők vettek részt. Osztatlan megelégedéssel tapasztalták a nép szójárása által Wekerle-telepen kezdett nagy állami munkástelepnek igen sok tekintetben való kiválóságát.

WEKERLE SÁNDOR nevével méltán jelölik meg azt, mivel a kitűnő államférfi és közgazda életrevaló eszméjének megvalósítását képezi. Szerinte socialis politikát az állam sem csupán parancsokkal és kenetteljes szavakkal, hanem okos s a jövőre is kiható tettekkel folytasson. Ebből a felfogásból indult ki a magyar törvényhozás is, midőn az 1908. évi XXIX. törvénycíkket megalkotta, mely a székesfővárosban és környékén állami költségen építendő munkásházakról intézkedik.

E munkásházak telkei a pestmegyei Kispesten 470.000 s a kőbányai Óhegyen 214.000 D-ölnyi területen épülnek. Egyelőre csak az első helyen folyik 1909. óta az építkezés és ott már mintegy 10.000 ember lakik, de ha az egész telep kiépül, 25.000 munkásnép találand ott olcsó, egészséges és kellemes otthont. E hely alig huszonöt percnyire levén villamoson a fővárostól, az nagyon alkalmas arra, hogy az állam mint munkaadó megmutathassa a módot, mely szerint a tőkeerős nagyobb vállalkozóknak miként kell egy drága lakbéreiről hírhedtté lett nagy városban is munkásaik lakbéli szükségletéről gondoskodni. Ha ez a telep elkészül, valóságos kertváros lesz, mely a mai hygiene követelményeinek így teljesen meg fog felelni. Sőt a szépszerűtelt kívánalmakat sem felejtették el ott, mert nem egyhangú kaszárnyarendszerrel, hanem a Magyar Mérnök- és Építészegylet által helyeselt tervek szerint negyvennyolcz háztípusú kisebb-nagyobb munkáslakásokat emelnek. Csaknem ezer, pontosan 920 ilyen házban 4.140 és pedig 3.700 kétszobás és 440 háromszobás lakás állana túlnyomólag az állami, kisebb részben a nagyobb magánvállalatokban dolgozó munkások rendelkezésére. A telep fele-része ma már készen áll és igen hangulatos képet nyújt. A külföldi ebbeli legjobb példákra emlékeztet minden. A közjóléti intézmények egész sora fog ott működni. A lakások mesésen olcsók, 220-330 koronás lakbérért kaphatók, melyek a beruházott tőkének ugyan még csak 3½-%-át hozzák meg, de később az állam meg fogja kapni a befektetett tőke teljes kamatját. Különben némi áldozat is igazolva lenne annak részéről, de ez áldozat anyagi tekintetben semmi esetre sem lesz tetemes. A fő áldozat a gondoskodásban rejlik, mely itt minden irányban szembeötlő már most, építésközben is. Az átlagos építési költség a kétszobás lakásoknál 3.800, a háromszobásoknál 5.000 korona.

Vízvezeték, csatornázás, később jó és olcsó közlekedés fogja e telepet egészséges és könnyen megközelíthető, tartózkodó helylyé tenni. Minden rendelkezés meg van téve, hogy a lakosság közművelődési érdekei is megóvassanak. Külön-féle, csaknem díszes iskolák, óvodák, kórház, foglalkoztató műhely, munkáskaszinó, népkönyvtár és népfürdő van készen, vagy épülőfélben. A közélettel való érintkezés olcsó és megbízható lesz. Az újkori városi élet minden előnye meg lesz ezen villavárosban, úgy hogy a munkásnép a modern haladás minden vívmányainak és kellemeinek élvezetébe jut, úgyszólván – a természet ölen.

Ha a létesítésnél tapasztalt előrelátó gondoskodás meg lesz a kezelésnél is, akkor hazánk és a főváros egy olyan hasznos nevezetességgel lesz gazdagabb, melyet majd büszkén fog a külföld érdeklődő közönségének is bemutatni.

És az egyúttal magunknak is folyton hirdetni fogja, hogy az okos és jólelkű socialpolitika mily fontos kellék a társadalmi béke megóvásához. Az alkotó államférfi szellemében épülő telepnél a mostani vezetésnek is nagy érdeme van Ennek lelke DR. GERLÓCZY GYULA miniszteri tanácsos, akinek czél-tudatos eljárásáról maga a telep és az az előadása is tanús-kodik, melylyel annak terveit és megvalósított részeit egyesü-letünk kirándult tagjainak bemutatta. Mellette SZALAY JÓZSEF miniszteri titkár és VIRÁGH ANDOR műszaki főtanácsos, továbbá RÉKAY FRIGYES főmérnök hasonló buzgalommal és odaadással s valamennyien nagy szakértelemmel működnek.

Egyesületünk nevében a kirándulás alkalmával annak egyik igazgatója adott köszönetének és elismerésének meleg hangú kifejezést a látottakért.

L. Ö.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Az egyesület V. rendes közgyűlése.

F. évi április hó 28-án d. e. ½11 órakor folyt le GAAL JENŐ főrendiházi tag, igazgató elnöklete alatt egyesületünk rendes évi közgyűlése. Többek között jelen voltak: AJTAY JÓZSEF, APÁTHY ISTVÁN; BÁLINT IMRE, CSERY KÁLMÁN, CSETÉNYI JÓZSEF, DOLESOHALL ALFRÉD, ENTZ GÉZA, IFJ. ERŐDI BÉLA, FARKAS PÁL. GYÖRGY ENDRE, HACKENBERGEÉ, LÁSZLÓ, HELLER FARKAS, HORNYÁNSZKY GYULA, IMRE SÁNDOR, IVÁNKA PÁL, JANCsó BENEDEK, KOPPÉLY GÉZA, MARCZALI HENRIK, MATTYASOVSZKY MIKLÓS, MELICHÁR KÁLMÁN, MÉSZÁROS LAJOS, MOLNÁR DEZSÓ, SCHÜRGER JÓZSEF, SZÜCS BERTALAN, TIMON ÁKOS.

Az ülés napirendjének első pontja GAAL JENŐ igazgató elnöki megnyitója volt, melyet a cikkek közt első helyen közlünk,

Ezután HELLER FARKAS titkár terjesztette elő a választ-mány jelentését, mely következőképp szól:

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Akik egyesületünk munkássá-gát kezdettől fogva figyelemmel kísérték, azok észlelhették,

mint terelődik tevékenységünk mindinkább nagyobb és szélesebb körű feladatok, felé. Már fennállásunk első évében behatóan foglalkoztunk ugyan két fontos kérdéssel, a szabadoktatás és a kivándorlás életbevágó problémáival, njeis az első évek működésében inkább az egyes, különböző tárgyakról szóló előadások állottak előtérben. Számos kérdésben kellett álláspontunkat a nagy közönséggel megismertetnünk és tagjainknak is a vélemények tisztázására alkalmat adni. Az utóbbi években azonban mindinkább egyes fontos kérdések, azaz inkább kérdéscomplexumok foglalták le erőnket; egyes nagyobb actiók megindításával igyekeztünk működésünket mélyíteni és erőnket egyes nagyobb feladatok megoldására koncentrálni. így 1909-ben a választói jog, 1910-ben pedig a birtokpolitika kérdései állottak előtérben.

Az actio, melynek jegyében a beszámolónk-tárgyát képező 1911. év állott, a *Széchenyi-cyklus*, melynek első szakasza esik jelentésünk évére.

A *Széchenyi-cyklus* az összes eddigi actioinkat messze túlhaladó jelentőséggel bír. Nem kevesebbet akarunk Széchenyi tannainak és szellemének taglalásával elérni, mint annak a positiv alapnak a megjelölését, amelyen a magyar társadalmat újjászervezni, egységessé, művelté és nagygyá tenni lehet. Ezen cyklus rendezésének alapgondolata abban rejlik, hogy egyesületünk feladatát, mely a magyar értelmiségnek a fontolva haladás zászlója köré csoportosításában áll, nem is lehet másképp felfognunk, mint úgy, hogy a Legnagyobb Magyar szellemét kell ápolnia és azzal áthatnia egész társadalmunkat. Ha sikerül társadalmunknak megnyitni azon bő forrást, mely Széchenyi munkáiból és egyéniségéből folyik, ha sikerül Széchenyi szellemével igazán áthatni a magyar társadalmat, akkor az minden kérdésben el fogja a cselekvésnek azon módját találni, mely a magyarság kifejtéséhez és nemzeti életünk helyes irányításához vezet. Ezt a szellemet akarjuk tehát ápolni, hogy a társadalmunkban észlelhető közönyt és szét-húzást megtörjük és helyébe az egységes irányban öntudatosan haladó magyar szellemet felkeltsük. Ezért összpontosítottuk a lefolyt évben erőnket ezen cyklus rendezése közé.

Az első év eredményei biztatók és szépek. A cyklus előadóíul sikerült a legelsőrendű tudományos, politikai és egyházi kitünőségeket megnyerni. A cyklust 1911. november 12-én a Széchenyi-cultus jelentőségéről szóló előadásával egyesületünk igazgatója, GAAL JENŐ nyitotta meg, kitől származott a cyklus rendezésének az eszméje is. Ezután még az 1911. év december havában két előadás következett; BEÖTHY ZSOLT főrendiházi tag: »A magyar jelleg és fejlesztésének fontossága Széchenyi szerint«, PROHASZKA OTTOKÁR püspök pedig

»Gróf Széchenyi István valláserkölcsi nézetei« címen tartott előadást. Az 1912. év januárius és februárius havában további három előadás következett. Az elsőt, mely Széchenyi világnézetét és életbölcseletét világította meg, ALEXANDER BERNÁT egyetemi tanár akadályoztatása folytán KENESSEY BÉLA püspök tartotta meg. GRÓF VAY GÁBORNÉ, ZICHY MÁRTA grófnő »A nők föladata a magyar nemzeti probléma megoldása körül« és GRÓF ANDRÁSSY GYULA »Gróf Széchenyi István politikája« című előadásai fejezték be Széchenyi-cyklusunk első évadát.

A hallgatóság nem kevésbé iilustris volt. Ott láttuk előadásainkon a főrendi társaság, a politikai, egyházi és tudományos világ kitűnőségeit és számos tagját; az előadások általában igen látogatottak voltak, egyes előadásokon a terem zsúfolásig megtelt. Széchenyi-cyklusunk utján sikerült oly körökbe is behatolnunk, melyek előadásainkat eddig nem látogatták. Csak egyesületi tagjaink még nagyobb érdeklődése volna kívánatos.

Az a nagy érdeklődés, melylyel Széchenyi-cyklusunk a közönség körében találkozott, arra ösztönözte igazgatóságunkat, hogy az ott elhangzott előadásokat a nagyközönségnek is hozzáférhetővé tegye. Ezt egyrészt azzal kívántuk biztosítani, hogy Szemlénkben közreadtuk az előadásokat, kettő kivételével, melyek a Budapesti Szemlében láttak napvilágot, másrészt pedig az által fogjuk elérni, hogy ezek az előadások összegyűjtve külön is ki fognak adadni. E tekintetben a Franklin-Társulattal megállapodás történt, hogy »gróf Széchenyi István eszmevilága« címen évadonkint külön tetszetős alakban ki fognak adadni a cyklus előadásai.

A Széchenyi-cyklus mellett egy igen fontos, a társadalom legszélesebb rétegeit érdeklő kérdéssel, a közegészségügy kérdésével foglalkozott egyesületünk ugyancsak enquete-szerűleg. A kiindulási pontot ezen értekezlet számára a múlt év folyamán Drezdában tartott nemzetközi egészségügyi kiállítás képezte, mely erősen átgondolt, tervszerű rendezése és tanulságos keresztülvitele folytán mindenfelé erősen felkeltette a közegészségügy iránti érdeklődést. Értekezletünk, mely a folyó év februárius havában három napot vett igénybe, természetesen nemcsak a drezdai kiállítás eredményei megvitatásának, hanem inkább azon teendők és feladatok megbeszélésének volt szentelve, melyek hazánk közegészségügyi viszonyainak javítása érdekében szükségesek és melyek a magyarság életerejének megóvása érdekében, ha azzal rablógazdaságot üzni nem akarunk, elkerülhetetlenek. Az értekezleten sikerült összehoznunk mindazokat az egyesületeket és egyéneket, akik hivatva vannak a közegészségügy kérdéséhez hozzászólni, Szakertekezletünkön a következő egyesületek képviseltették

magukat. Az Országos Közegészség! Egyesület, a Budapesti Kir. Orvosegyesület, a Magy. Kir. Természettudományi Társulat, a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete, az Országos Gyermeksanatorium Egyesület, »Charité« polikliinika, az Orsz. Magyar Népfürdő-Egyesület, a Nemzetközi Munkásbiztosítás Magyarországi Egyesülete, a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége és az »Igyentej« Egyesület.

Az értekezletet Gaal Jenő igazgató előadása vezette be, melyben egyrészt a közegészségügy kérdése megvitatásának szükséges voltát emelte ki és az értekezlet alapjául szolgáló kérdőpontokat indokolta meg, másrészt pedig rámutatott arra, hogy egyesületünk, mint a társadalmi kérdésekkel foglalkozó egyesület legalkalmasabb arra, hogy a közegészségügy kérdései megvitatására a különböző szakegyesületeket egyesítse. A vitában az első napon Liebermann Leo, Ilosvay Lajos és Lukács György vettek részt. Februárius 13-án Nékám Lajos, februárius 25-én pedig Pertik Ottó tartott mélyen megalapozott hosszabb előadást. Orvosi szempontból hozzászóltak a kérdőpontokhoz: Tuszkai Ödön, Detre László, Okolicsányi Kuti Dezső, Schächter Miksa, Gerlóczy Zsigmond, Havas Adolf és Pach Henrik. Socialpolitikai szempontból világították meg a kérdőpontokat Mandello Gyula és Heller Farkas. A közegészségügy kérdésével összefüggő technikai szempontokkal foglalkoztak Forbáth Imre és Schodits Lajos. Hozzászóltak még a kérdéshez Perczelné Kozma Flóra, Rosenberg Augustia és Pataky Béla.

Közegészségügyi értekezletünket nem tartjuk az ott folytatott eszmecserevel befejezettnek, bár magában az eszmének a tisztázása is nagy jelentőségű e téren. Az értekezlet eredményei egy emlékiratban fognak összefoglaltatni, melynek szerkesztésére Gerlóczy Zsigmond és Heller Farkas nyertek megbízást. Az emlékirat a következő Gaal Jenő igazgató elnöklése alatt működő tagokból álló bizottság elé fog terjesztetni: Pertik Ottó, Liebermann Leó, Lukács György, Ilosvay Lajos, Nékám Lajos, Schächter Miksa és az emlékirat két szerkesztője. Az emlékirat illetékes helyre is fel fog terjesztetni, hogy az abban foglalt javaslatok lehetőleg mielőbb a kormánykörök megfontolása alá kerüljenek.

Nagyobb actioink mellett néhány különálló előadás is volt egyesületünkben. így mindjárt az évad elején, 1911. november 29-én Giesswein Sándor pápai praelatus, ki a Londonban tavaly tartott congressuson résztvett, a fajok harcáról tartott előadást, melyben a londoni congressusról számolt be. Bernát István orsz. képviselő, 1911. december 9-én »Az általános választói jog hatásáról Franciaországban« címen tartott előadást, melyhez Ajtay József tagtársunk szólt nagy

szakértelemmel hozzá. Ugyanez nap egy birtokpolitikai előadás is volt, melyet PETHEŐ KÁLMÁN miniszteri segédfogalmazó tartott a francia birtokpolitikáról.

Actioinkkal és előadásainkkal párhuzamosan haladt előbbi actioink betetőzése. Így mindenekelőtt a választói jog kérdésében tartott szakértekezletünk eredményeinek az összefoglalása vált szükségessé. A miniszterelnök úr ugyanis az összes fontosabb kulturális és gazdasági egyesületeket felhívta arra, hogy álláspontjukat a választói jog kérdésében terjesszék fel. Egyesületünkben e tárgyban újabb tanácskozásokra nem volt szükség, mert az e tárgyban tartott értekezlet behatóan foglalkozott a kérdéssel. Épp ezért az igazgatóság felkérte AJTAY JÓZSEF miniszteri s.-titkárt az értekezlet eredményeinek összefoglalására. Az így készült munkát tárgyilagosságánál és alaposságánál fogva nemcsak választmányunk, de az illő szerénység szem előtt tartásával is kimondhatjuk, közvéleményünk tetszését is megnyerte és mint egyesületünk véleménye terjesztetett fel a miniszterelnök úrhoz. Hogy sikeres munkát végeztünk, bizonyítja az a körülmény, hogy később e kérdést megvitató egyesületek értekezletein erősen foglalkoztak munkálatunkká¹.

Nagy munkát adott a birtokpolitikai szaktanácskozmány anyagának sajtó alá rendezése is. Amint ugyanis már a múlt évi jelentésben jelezve volt, nem akartuk az enyészetnek átengedni azt a becses anyagot, melyet ezen szakértekezletünkön az előadók és felszólalók szolgáltatnak. Ez irányban azonban nehézséget támasztott az anyagi eszközök hiánya; a földművelésügyi miniszter úr méltányolva birtokpolitikai értekezletünk nagy jelentőségét, rendelkezésre bocsátotta a szükséges fedezetet, mivel a nagy mű megjelenését lehetővé tette. Hálás köszönettel tartozik ezért egyesületünk a földművelésügyi miniszter úrnak. A munka nyomása már befejeztetett és a majdnem 50 ívre terjedő mű már tagtársaink rendelkezésére áll, melyből a birtokpolitikai kérdések állásáról, valamint különösen a hazánkban e téren megoldásra váró kérdésekről tájékozódhatnak; a munka függeléke részben még egyáltalában közzé nem tett statisztikai anyagot tartalmaz.

Ezen nagy kiadvány mellett Szemlénk a lefolyt évben is igyekezett széles körben tájékoztatni közönségünket a legkülönbözőbb kérdésekről.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Szabad iskolája az 1911/12. évben az eddigi rendszer szerint folytatta működését. Előadásainkat november 4-től december 18-áig tartottuk meg, még pedig olyképpen, hogy az egyes ciklusokat összefüggő egészek alakjában rendeztük, szemben az eddigi gyakorlattal, amely 6 héten keresztül a hétnek ugyan-

azon napján folytatta az egyes előadási ciklusokat. A Szabad Iskola tanfolyamait GRÓF TISZA ISTVÁN »Nemzet és Társadalom« című előadásával a régi országház nagytermében nyitotta meg, amely előadásra úgy politikai, mint társadalmi életünk kiválóságai, mint a közönség a természet zsúfolásig megtöltötték. Megragadjuk az alkalmat az illustris szerzőnek e helyen is külön köszönetet mondani.

KENEDI GÉZA »Destructiv elemek a fejlődésben« címen 3 előadást tartott, amelynek hallgatósága 126 és 90 között váltakozott. Érdekesnek tartjuk megjegyezni, hogy ezen ciklust naggyobbára nők hallgatták. PALÁGYI MENYHÉRT »A Darwinismus kritikája« címen 6 előadást tartott, amelyeknek hallgatósága 100-140 között váltakozott. A hallgatók között igen sok egyetemi hallgatót és gymnasiumi tanulót is láttunk. FARKAS PÁL »Szabadelvűség és radicalismus a történeti fejlődésben« címen mintegy 60-90 között váltakozó, majdnem kizárólag egyetemi hallgatókból álló hallgatóság előtt tartotta meg 6 előadását. Ugyanilyen számú és fajtájú hallgatóság vett részt HORXYÁNSZKY GYULÁNAK »Történet-bölcseleti elmélek' című cursusában. BÁLINT IMRÉNEK »Nemzet és közgazdaság« 6 előadásból álló ciklusát 30-50 főnyi hallgatóság hallgatta meg. Különös sikere volt KACSÓH PONGRÁCZ »Hypothesisek és hazugságok a természettudományokban« 6 előadásból álló ciklusának, amelynek hallgatósága 100-150 között váltakozott, még pedig folyvást emelkedőleg.

Ez adatokból megállapíthatónak véljük, hogy a természettudományi kritika volt az, amely a Szabad Iskola hallgatóságát legjobban lekötötte, míg a történet és történet-bölcseleti tárgyak kisebb érdeklődésre tarthattak csak számot. A rendszer, amelyben az előadásokat in continuo tartottuk meg, az előző évek gyakorlatával szemben a tapasztalatok alapján helyesnek ítéltük meg.

A második félévben Budapesten szüneteltek az előadások, Kolozsvárt pedig az első félévben is; itt a következő ciklus a folyó év telén lesz.

Egyesületünk jövő idénybeli működése természetesen első sorban megkezdett actioink folytatásában fog állani, így a jövő idényben is előtérben a Széchenyi-cultus, a megkezdett ciklusunk lehető méltó folytatása fog állani. Emellett az egyesületünk előtt álló nagy feladatok halmazából ujaknak a kiragadását sem fogjuk elmulasztani. Ilyen lesz mindenekelőtt az egyes foglalkozások sociológiájának külön előadások keretében való megvilágítása. A munkamegosztásos társadalomban minden egyes foglalkozás, minden hivatás egy-egy része a társadalmi életnek. Azok a functiok, melyeket az egyes hivatásbeliek, a közhivatalnokok, az orvosok, az ügyvédek telje-

sítenek, azok a tulajdonságok, melyeket ezek a hivatások az azoknak élőkben kifejlesztnek, valamint azok a feladatok, melyek megoldása az egyes hivatáskörökben kívánatos volna, épp úgy, mint azok a tulajdonságok, melyeknek kifejlesztése az illető hivatással foglalkozók körében szükséges, beható megvilágítást kívannak, ha társadalmunkkal közelebbről meg akarunk ismerkedni és ezek a vizsgálatok a számos kívánatos reformra is fényt fognak vetni.

Ezen két nagy actio mellett természetesen ezután sem fogja egyesületünk elmulasztani az élet folyásánál szoros kapcsolatban maradni és a hazai, valamint külföldi congressusokon, tudományos körökben vagy egyébként felmerülő és 'bennünket érdeklő fontosabb eszmék és eszmeáramlatok megvilágításáról és ismertetéséről is gondoskodni fog. Reméljük, hogy ezen közérdeklődésre méltán számító actioink a jelenleg 956 tagot kitevő taglétszámunkat ismét jelentékenyen fel fogja emelni és így a rendelkezésünkre álló szellemi és anyagi tőkét céljaink fokozottabb munkálhatása végett növelni fogja.

Ezen programunkat természetesen folyóiratunknak az eddigi keretekben való továbbfolytatása és az actioinkkal kapcsolatos kiadványok időről-időre való közrebocsátása fogja kiegészíteni. De ez a működésünk is egy újabb mozzanattal fog gazdagodni. Nevezetesen társadalomtudományi könyvtárunk, melyet már a múlt évben kilátásba helyeztünk, de amely közbejött akadályok folytán nem volt megvalósítható, most már mielőbb meg fog indulni és így ez a füzetes vállalat is segíteni fog eszméinket terjeszteni.

A választmány jelentésének tudomásvétele után HELLER FARKAS titkár előterjesztette a számvizsgáló bizottság jelentését, mely következőképp hangzik:

Tisztelt közgyűlés! Tisztelettel jelentjük, hogy a reánk bízott tisztünknek megfelelően a Szűcs pénztárnok úr által vezetett könyveket megvizsgáltuk, az ezekkel kapcsolatos támlapokkal összehasonlítottuk és úgy a könyvvezetést, mint a pénztárkezelést a legnagyobb rendben találtuk.

Az 1911. évi zárószámadást felülvizsgálva, tisztelettel jelentjük, hogy ezen zárószámadás az 1911. év végével 6.355 korona 88 fillér egyesületi tiszta vagyont tüntet fel.

Ez alkalommal betérjesztjük az 1912. évi költségelőirányzatot is, amely szerint az előirányzott bevételek 16.600 koronát és a kiadások ugyancsak 16.600 koronát tesznek ki.

Ezek után tisztelettel javasoljuk, hogy úgy a pénztárnok urnák, mint az ellenőr úrnak a felmentvényt megadni szíveskedjék.

Az 1911. évről szóló zárószámadás következőképp állapított meg:

Bevételek:

Vagyonáthozatal az 1911. évről	1.137 K 05	fillér
Hátralékos tagdíjak	1.070 »	— »
1911. évi tagdíjak	7.218 »	— »
1911. évi előfizetési díjak	10.069 »	30 »
Adományok	100 »	— »
Széchenyi-cyklus számla	450 »	05 »
Kamatok	300 »	01 »
Az 1912. évet illetőleg 1911-ben befolyt bevételek	2.039 »	65 »
Összesen	22.384 K 06	fillér

Kiadások:

Igazgatási költségek	3.645 K 39	fillér
Folyóirati költségek	10.343 »	14 »
Az 1912. évet illető tételek átvezetése	2.039 »	65 »
Mutatkozik egyenleg mint vagyon	6.355 »	88 »
Összesen	22.384 K 06	fillér

A fölmentvény megadatván az *1912. évi költségvetés* terjesztetett elő, mely az alábbi módon állapított meg.

Bevétel:

Tagsági díjak	8.000 K
Előfizetési díjak	8.000 »
Kamatok	200 »
Széchenyi cyklusból	400 »
Összesen	16.600 K

Kiadás:

Igazgatási költségek	4.600 K
Folyóirati költségek	12.000 »
Összesen	16.600 K

Ezután a választásokra tért át a közgyűlés.

Választmányi tagokul választottak:

3 évre; ANGYAL PÁL, GR.. BÁNFFY MIKLÓS, BERCZIK
ÁRPÁDÉ
BERNÁT ISTVÁN, DINGHA BÉLA, GÁRDONVI ALBERT,
GERLÓCZY
ZSIGMOND, GERSTER BÉLA, HORNYÁNSZKY GYULA, JANKÓ
ÁGOST,
LUDVIG REZSŐ, MARCZALI, HENRIK, NAGY ERNŐ, SCHACK
BÉLA,
VARGHA GYULA.

2 évre: IMRE SÁNDOR.

Indítványok be nem érkezvén, az elnök ezután a közgyűlést bezárta.